

1671

84
W-52

1294

84 ւկր.

W-52

8:

ՀԱՅ. ԳԻՒՑ ՔԱՀ. ԱՂԱՆԵԱՆՑ № 4.

1001

ՔՈՒՐԴԻ ԼԵԱՌՆ

(ԳՈՐԾ ԱԼԲԵՐ ԱՅՆՈՒ)

($\frac{1001}{326}$)

Թարգմ. Զրանսերէնից

2003

Տ Փ Խ Ի Ս

Տպարան Մ. Շարաձէի, Նիկ. փ. տ. 21.

Тип. М. Шарадзе, Ник. ул. д. 21.

1894

Дозволено цензурою, Тифлисъ, 22-го Іюня,
1894 года.

30064-4. k.

8
12404-58

ՔՈՒՐԴԻ ԼԵԱՌՆ ¹⁾

(ԳՈՐԾ ԱԼԻՆԵՐ ԱՅՆՈՒ)

I.

անայ լճից մի քանի մղոն
դէպի հիւսիս, Դաւ-
րիժից Էրզուրում
տանող ճանապար-
հների վերայ, հան-
դիպում է մարդ
մի փոքր դաշտա-
վայրի, ոռոգուած
առուաջրով և զո-
վացած դարեւոր կաղնիների ստուերներով:

¹⁾ Այս վեպի վերնագիրն է „La montagne Kurde“. Եթէ հեղինակը աշխարհագրական ճշ-
տութիւն պահպանէր, «Հայկական լեռոն» կա-
նուանէր, ինչպէս կընկատեն ընթերցողները: Ծ. Խ.

1860-ին մի աշնան օր եւրոպացի ճանապարհորդներ Պարսկաստանից գալով, իջան այդ դաշտավայրի մէջ՝ իւրեանց կէսօրուայ հանգիստն առնելու համար: Սոցանից մինը անգլիական զինուորական էր՝ Մէրէդիթ Գօրդն Ստէվարտ անունով, թագաւորական ճարտարապետների լիէտէնան: Սա Պարսկաստանից Անգլիա էր տանում իւր հօրեղբօր աղջկանը՝ օրիորդ Լիւսի Բլանդմէրին, որ ճանապարհ էր ընկել Մօրտօն անունով մի պառաւ տիկնոջ հովանաւորութեան ներքոյ: Սոցա հետ ընկերակցել էր և մի հայկազն օսմանեան պաշտօնեայ. բազմաթիւ բնիկ և ֆրանկ ծառաներ ևս աւելանալով՝ լրացնում էին կարավանը:

Լիւսի Բլանդմէրի քսանըմէկ տարին նոր էր լրացել: Սա արդէն մատաղահաս ժամանակ զրկուել էր իւր մօրից: Հայրը գնդապետ էր Հնդկաստանում և շատ սակաւ էր երեւում Անգլիայում. դեռահաս Լիւսին մեծացել էր իւր հօրեղբօր գերդաստանի մէջ: Հօրեղբայրը, Ուէստմօրլանդի ազնուական, թոյլ էր տալիս Լիւսիին ինքնագլուխ մեծանալու. բախտաւորապէս Տիկին Մօրտօնը, որ նոյն գերդաստանին հեռաւոր ազգական էր, յօժարութիւն յայտնեց Լուսիի դաստիարակուհին դառնալ

և նորա կրթութեան վերայ հսկել: 1859 թուին մի գեղեցիկ օրիորդ էր, բարձրահասակ, խարտեաշ, զգայուն և մի և նոյն ժամանակ հպարտ. նա մի վառ երեակայութիւն ունէր և հաստատ միտք. սիրում էր հին երաժշտութիւնը, հեռաւոր ճանապարհորդութիւնների նկարագրութիւնները և Թօմաս Մօրի ոտանաւորները: Լիւսիի հայրը աջակից զօրավար նշանակուելով, ուղարկուած էր Պարսկաստան քաղաքական և զինուորական յանձնարարութեամբ և բնակում էր Գաւրիթում: Լիւսին տիկին Մօրտօնի հետ գնաց իւր հօրն այցելելու: Երկիրը շատ զարմացրեց և սկզբում մինչև անգամ դուր չեկաւ նորան, որովհետեւ դա իւր պատկերագրքերի մէջ տեսած Արեւելքի նման չէր, բայց շուտով մխիթարուեցաւ, ուրիշ անակնունելի գեղեցկութիւններ գտնելով, որոնք աւելի կենդանի և աւելի հիանալի էին, քան թէ իւրեան նկարագրած արհեստական գեղեցկութիւնները: Լիէտէնան Ստէվարտը այն մեծանուն իշխանի որդին, որի մօտ անցել էին Լիւսիի մանկութեան օրերը, օրիորդից առաջ էր գնացել Գաւրէթ Բլանդմէրին թիկնապահ: Սա շուտով սիրահարուեցաւ իւր սիրուն ազգականուհու վերայ. Լիւսին չը խրախուսեց Ստէվար-

տին, բայց և չը մերժեց բոլորովին. օրիորդ Բլանդըմէրը չէր ցանկանում տալ իւր վերջնական խօսքը: Բայց որովհետեւ հանգամանքն այնպէս բերաւ, որ երբ Լիւսին պիտի վերադառնար, այդ իսկ ժամանակը լիէտէնանին ևս յետ կանչեցին Անգլիա, ուստի Լիւսին համաձայնեցաւ իւր հօրեղբօր որդու հետ ճանապարհ ընկնիլ:

Ճանապարհորդութեան սկզբներում ոչ մի անախորժ արկածքի չհանդիպեցան, մինչև Տաճկաստանի սահմանին հասնելը եղանակն զմայլելի էր:

Այն օրը, երբ մենք պատահում ենք դոցա դաշտավայրումը հաւաքուած, չորս ճանապարհորդները նոր էին վերջացրել իւրեանց նախաճաշիկը: Տիկին Մօրտօնը պատրաստովում էր իւր սովորական քունն առնելու. լիէտէնանը բեռների միջից հանեց որսի հրացանը, որ ստացել էր Դաւրիժից, ճանապարհ ընկնելուց փոքր ինչ առաջ, և հայազգի պաշտօնեայ Տիգրան-Եֆէնդու հետ հեռացաւ կառավանից, որ փորձէ նոր գէնքի շնորհքը:

Մինչ դեռ պառաւ տիկինը տեղաւորվում էր բարձրի վերայ, օրիորդ Բլանդըմէրը նըստեցաւ քառակուսի վրանի լայն մուտքի առջևը: Նա տեսաւ որ Ստէվարտի ծառան վա-

ղեց դաշտի միւս ծայրը, մի երկայն ձող ցցեց, իսկ նորա ծայրից կապեց մի տախտակ, որ պէտք է լինէր նշանը: Առաջ հայն արձակեց հրացանը, բայց չդիպրեց նշանին: Լիէտէնանը նորանից բաղդաւոր չգտնուեցաւ, պատճառը սովորական յաջողականութեան պակասելն էր արդեօք, թէ նշանի շատ հեռու լինելը, բայց ինչ և իցէ, նա ոչ մի անգամ չըկարողացաւ դիպցնել նշանին և այս ձախորդութիւնը շատ տխրեցրեց նորան:

Լիւսին աչքը դարձնելով դէպի դաշտի հակառակ կողմը, տեսաւ որ ճանապարհի կողքին իջել էին մի խումբ ճանապարհորդներ: Դոցանից մինը գլխին ֆէս ունէր և հագած էր Կ.Պօլսի կարճագգեստ. միւսները աղքատ էին հագնուած, ինչպէս զաւառի գիւղացիներ: Դոքա հեզնական հետաքրքրութեամբ էին նայում զինուորականի անյաջող հրացանաձգութեանը: Շուտով գիւղացիներից մինը, իւր տիրոջ հրամանով, վագեց դէպի բաց թողած ձիաները, վեր առաւ մէկի թամբից կախած մի երկայն ու սաղափով զարդարած հրացան և բերաւ տուաւ իւր տիրոջը: Սա բաց արաւ կայծահանի բերանը, եղնկով մաքրեց նորոգեց վառօդը և սկսեց համբերութեամբ սպասել մինչև Ստէվարտն ու Տիգրանը աւար-

տեն իւրեանց գործը: Յետոյ նա քանի մի քար դրեց միմեանց վերայ և Հրացանի խողովակը դոցա վերայ գնելով բերանքսիվայր ձգուեցաւ գետնի վերայ ու երկար նշան դնելուց յետոյ արձակեց Հրացանը: Գնտակը ծակեց տախտակը, թէև դա շատ հեռու էր:

Այդ յաջողութիւնը համարեալ թէ հրաշք էր. զարմացած ճանապարհորդները յետ նախեցան, որ տեսնեն զանկողին: Բայց սա առանց յուզուելու՝ մի կտոր կտաւ անցցնելով հրացանի գաւազանի ծայրից, լաւ մաքրեց խողովակի ներսը. յետոյ մի թանաքամանի նման անօթից, որ ծառան մեկնեց նորան, ջուր վեր առաւ, իստակեց կայծահանը, վառօդ առաւ, կրկին լցրեց հրացանը, մի գնտակ մտցրեց խողովակը և պարկեց կրկին արձակելու համար. այս պատրաստութիւնները երկու ըոպէ քաշեցին: Երկրորդ գնտակը առաջինի կաշքին դրեց ¹⁾:

1) Քրդի երկրորդ գործողութիւնը սխալ է նկարագրուած. թանաքամանի պէս անօթը ոչ այլ ինչ է, եթէ ոչ այն փոքրիկ իւղամանը, որ սովորաբար կախում են գօտիկներից: Այդ իւղամանի մէջ լինում է մի կտոր դմակ կամ ձէթ (ղէյթիւնի իւղ), որով և մաքրում կամ օծում են կայծահանի մասերը, և ոչ թէ ջուր, որ այս գործողութեան մէջ տեղիք չունի: Խ. Ծ.

— Այս թուրքը սատանի ձեռքով ձուլուած գնդակներ ունի, ասաց Ստէվարտը Էֆէնդուն, հրացանը վայր ձգելով կանաչի մէջ:

— Այդ մարդը թուրքի կերպարանք չունի, պատասխանեց Տիգրանը, չնայելով հագուստին, դա մի լեռնական է, նոյն իսկ մի քուրդ:

— Քուրդ թէ թուրք, ինչ կուզէ լինի, շատ ճարպիկ մարդ է. գնամ իմ յարգանաց հաւաստիքը յայտնեմ, ասաց լիւթէնանը, որ բուն անգլիացու յատկութեամբ յարգանքախառն զարմացքով լցվում էր այդպիսի մի քաջափորձ մարդ տեսնելիս:

Բայց Ստէվարտը ժամանակ չունեցաւ իւր երջանիկ հակառակորդին բարեմաղթութիւն անելու: Նա արդէն ճանապարհ էր ընկել իւր ընկերների հետ: Ճանապարհի պոյոյտը նորան այն տեղով անցկացրեց, ուր որ Լիւսին էր նստած նախընթաց տեսարանի ժամանակ. մեր օրիորդը կարողացաւ շատ մօտիկից տեսնել նորան: Սա քսաներեք, քսանչորս տարեկան մարդ էր, բարակ, ջլոտ, արծուեքիթ, սրաչեայ, այն լեռնականի կամ թէ բաղէի աչքերով, որոնք մի մղոն հեռուից քարը քարից որոշում են հեղեղատի մէջ: Զարմանալի բան, նա գէնք չէր կրում այնպիսի երկրում, ուր

ամենախաղաղասէր մարդիկն էլ առանց թրի քաղաքից դուրս չեն գնում. տաճկական հագուստը կոպիտ պարզութեամբ էր կարած, բայց բուն թուրքմէնի ձին հուսկու, ճկուն և կրակոտ էր երևում:

Իւր խմբի մարդիկը զինուած էին հրացաններով ու դաշոյններով: Նա նկատեց Լուսինն, երբ միայն երկու քայլ տարածութիւն էր բաժանում նոցա. օրիորդի տեսքը նորա վերայ մի անսովոր և անսպասելի տպաւորութիւն գործեց: Նորա հայեացքը, երբ աչքը ձգեց օրիորդի վերայ, ապշումն ու հիացումն արտայայտեց: Առասպելի մարգարէն, որի համար Աստուած դրախտի պղնձեայ պարիսպը մի րոպէ ժամանակով բաց արաւ, գուցէ այնքան չլլացաւ երկնային հրաշալիքը տեսնելով, որքան այդ քուրդը օտար օրիորդի փայլուն դէմքից զմայլելով: Այս տպաւորութիւնը որքան կենդանի, այնքան և արագ եղաւ. նոյն միջոցին ձիաւորը չկարողացաւ սանձել իւր մէջ մի ուժեղ շարժումն, որ սարսափեցրեց անասունին և երկու ոտք վեր թռցրեց: Նա մի վայրկեան էլ չսարսափեց. ուժեղ ու վարժ ձեռքով ժողովեց երասանակը և ձին իսկոյնէն իւր առաջուան ծանր քայլքն ստացաւ: Անցկենալով օրիորդ Բլանդմէրի մօտից,

քուրդը ողջոյն տուաւ: Օրիորդը չկարողացաւ անտարբեր մնալ նորա լուռ ու մունջ մեծարանքի դէմ: Շատ անգամ էին ասել իւրեան թէ գեղեցիկ է և ինքը երբէք արժէք չէր տուել այն շողոքորթութիւններին, որ առատութեամբ թափում էին նորա վերայ եւրոպական դահլիճներում. բայց այն լեզուն, որով խօսում էին այդ կիսաբարբարոս մարդու աչքերը, չէր կարող անկեղծ չլինել. դա ամենեւին նման չէր դատարի հաճոյաբանութեան:

Յաջորդ երեք օրը կարավանը շարունակեց իւր ճանապարհը: Լեռները աւելի ու աւելի սեպանում էին, իսկ ցերեկը մինչև կէսօր արեգակը, կարծես թէ, կորցրել էր իւր ջեմութիւնը. աշունքը անց էր կենում. մի առաւօտ խոտը եղեամնով ծածկուեցաւ: Տաւրոսի մշտակայ ձիւներից եկող քամիները փչեցին դաշտի վերայ և մերկացրին ծառերը իւրեանց վերջին տերեւներից, այն ինչ սև սև թռչուններ իրար խառնուած, թռչոտում էին երկնքում: Ճանապարհորդները այլ ևս չկարողացան իւրեանց վրանների տակ քնել: Չօրորդ օրուայ երեկոյին հարկադրուեցան մի աղքատիկ գիւղի տներում իւրեանց ապաստան փնտռել: Միակ փոքր ի շատէ ընդարձակ բնակարանը գիւղի հայ քահանայինն էր. մոխրա-

ըը նորանց այնտեղ ուղարկեց: Մինչդեռ օտարականները տաքանում էին կրակարանի մօտ, ողորմելի տանուտէրը, կապոյտ կտաւի նպատառուուն հագուստով, մի անկիւնում լուռ ու մունջ նստած, քաշում էր իւր ծխախոտը: Նա իւր կեանքըն անց էր կացնում հողագործութեամբ, ինչպէս և իւր ժողովուրդը, նա համարեւ թէ նոցա նման գռեհիկ էր, և եթէ սև կտաւով փաթաթուած գգալի չունենար գլխին, նորան գիւղացու տեղ կարելի էր դնել: Տիգրանին իրան հայրենակից ճանաչելով՝ սկսեց գանգատել նորան իւր թշուառութեան մասին: Տէրտէրի ասելով՝ թուրքերը, հայ նպիսկոպոսը և քիւրդերը խօսք մէկ էին արել, որ գիւղը կողոպտեն:— Սակայն, ասում էր նա, քրդերը մեր ամենագէշ թշնամիները չեն: Մեր շրջակայքում եղողները Աբգուրահմանլիի ցեղին են պատկանում. նոցա գլխաւորը Սէլիմ-աղան է, որ միայն ձեզ նման հարուստ ճանապարհորդների վերայ է յարձակվում:

Վերջին խօսքերը ապահովիչ չէին: Տիգրանն սկսեց հարց ու փորձ անել քահանային և իմացաւ, որ Աբգուրահմանլիների աղան շատ անգամ կողոպտում էր կարավաններ, որպէս զի վրէժ առնէ Վանայ փաշայից, որ շատ ժամանակ արդէն նեղացնում էր նո-

րան:— Բայց և այնպէս՝ Սէլիմ աղան չար մարդ չէ, աւելացրեց քահանան, միայն եթէ կառավարութիւնը ոյժ չունի նորան ընկճելու, պէտք է զգուշանալ սորա հետ անդադար կռուելուց: Սէլիմ աղան քաջ է և անվախ: Անցեալ գարունքին պարսից սահմանագլխում Մէկքիոյի գլխաւորը յափշտակել էր Սէլիմից մի հօտ ոչխար հովուի հետ միասին, պատճառ բերելով, թէ ոչխարները արածել էին Քաղարլու արօտատեղերում, որոնք պատկանում են պարսիկ քրդերին: Աբգուրահմանլին առաջ ոչինչ չասաց, բայց ահա երկու շաբաթ է, որ թուրքի հագուստով և հինգվեց մարդ միայն հետն առնելով, յանկարծ յարձակուեցաւ Մէկքիոյի մարդկանց վերայ, շատերի գլուխը կտրել ու ազատել է իւր հովուին: Երեկ իւր բնակութեան տեղը վերադառնալով, նա այս գիւղից անցաւ:

Տիգրանը շուտով հասկացաւ, որ Աբգուրահմանլիների գլխաւորը անշուշտ այն ճարպիկ գնտաձիգն էր, որին հանդիպել էին չորս օր առաջ: Նա իւր կարծիքը հաղորդեց Ստէվարտին:— Ե՛հ, եթէ յարձակուի մեզ վերայ, մենք կաշտայանենք մեզ, ասաց լիետէնանը: Այդ քուրդերը թէև յաջողակ են արձակում իւրեանց հրացանները, բայց ամբողջ կէս ժամ

է անցնում, մինչև կրկին արձակեն: Այդ ենթադրութիւնը, որ կասկածանքի մէջ էր ձեռնարկուած Հային, ոչինչ վախ չէր պատճառում օրիորդ Բլանդըմէրին: Քուրդ ձիաւորի յիշատակը նորա մտքից չէր հեռանում և դժգոհ չէր լինիլ, եթէ նորան կրկին մօտիկից տեսնէր. մանաւանդ որ նա մի հասարակ աւագակ չէր և օրիորդը պատճառ ունէր մտածելու, որ նա մեծ վնաս չի տալ այն կարավանին, ուր ինքն է գտնվում: Ուստի Լիւսին շատ հանգիստ անցկացրեց գիշերը, այն ինչ իւր հօրեղբօր որդին աւելի անհանգիստ էր քան թէ ցոյց էր տալիս: Նա իւր վերայ չէր մտածում, այլ այն կանանց մասին, որոնց առաջնորդութիւնը իւր վերայ էր առել: Միւս օրը Ստեփարտը ճանապարհ ընկնելուց առաջ յուղարկաւոր զաւթիաներ խնդրեց մուխտարից: Նա լաւ գիտէր թէ ինչ արժէք ունին այս պաշտօնական պահապանները, բայց նորա միտքն այն էր, որ կարավանը թուով մեծացնէ, որպէս զի քուրդերը չըհամարձակէին ճանապարհը կտրել:

Դարձեալ երկու օր ճանապարհորդեցին և ոչինչ չար դէպք չարդարացրեց Տիգրան-էֆենդու կասկածը: Եւրոպացիները համարեան թէ ամեն ժամ հանդիպում էին շարան շարան

զրաստների իւրեանց տէրերի հետ, որոնք, ինչպէս երևում էր, շատ ապահով էին իրանց ճանապարհորդութեան մասին: Ճանապարհի վերայ աջ ու ձախ գտնվում էին բազմաթիւ թիւրքախառն հայ գիւղեր, ողորմելի ու թրջուառ բնակիչներով: Այս չքաւորութիւնն անբացատրելի բան էր երևում այս խոտակետ արօտների և առատ ցորենի դաշտերի մէջ: Տիգրանի սիրտը տրորվում էր այս հակապատկերից: Առաջին անգամն էր, որ սա անցնում էր Հայաստանի՝ իւր բուն հայրենիքի միջով: Ծնուած ու սնուած Կ. Պօլսում, սա Կովկասովն էր գնացել Դաւրէթ, ուր մասնակցում էր այն միջազգային յանձնաժողովին, որի մէջ Բլանդըմէր զօրավարը Անգլիայի ներկայացուցիչն էր:— Իմ տարաբախտ երկիրը, ասում էր Տիգրանը, բոլոր արևելքի պատերազմական դաշտն է եղել պատմութեան ծագումից սկսած մինչև մեր օրերը: Հէնց այսօր էլ բանակատեղի է հինգ վեց միմեանց դիւերիմ թշնամի ցեղերի. բայց որպէս թէ այս հերիք չէ, նոյն իսկ իմ հայրենակիցներն ևս անդադար միմեանց հետ կռուելով են ապրում: Այսու ամենայնիւ, տեսնում էք, որ մենք, որքան էլ որ թշուառ լինինք, դարձեալ ապրում ենք, իսկ միւս ազգերը անցնում անյայտանում են:

Ով գիտէ, իրաւունք չունինք արդեօք մենք աւելի լաւ ապագայի վերայ յոյս դնել:

Լիէտէնանը ուշադրութեամբ չէր ականջ դնում Տիգրանի ասածին, նա ուրիշ մտածմունքներով էր զբաղուած: Դաւրիժից դուրս եկած օրից սկսած՝ նա իւր բոլոր յոյսը ճանապարհի արկածքների, միաբան կեանքի մըտերմութեան վերայ էր դրել, որ կարողանայ օրիորդ Բլանդըմէրին մօտիկանալ. նա ջերմ ցանկութիւն ունէր խօսիլ նորա հետ այնպիսի մի նիւթի վերայ, որի մասին մինչև այն ժամանակ չէր կարողացել մի բան ասել: Իսկ օրերը միմեանց յաջորդելով անցնում էին, ժամ առ ժամ աւելի էր բորբոքվում նորա սէրը, բայց նա աւելի քան երբէք քաշվում էր իւր սիրտը բանալուց: Լիւսին Ստէվարտին ոչ համակրութիւն, ոչ անտարբերութիւն էր ցոյց տալիս, այլ կարծես թէ անտեղեակ էր այն զգացմունքներին, որ ներշնչում էր: Նա ուրախ էր և բարի. սիրում էր զրուցել, ճանապարհի հազար ու մէկ արկածքները աւելի էին սաստկացնում այս բոլորը: Այդ արկածքները, ինչպէս երևում էր, նորան շատ էին դուր գալիս և մի առանձին բաւականութիւն էր զգում տեսնելով իւր բարեկամների մասնակցութիւնը: Նա իմանում էր իջիւել իւր

զգացմունքների վերայ, և չընայելով այս թափառական կեանքին, չէր երևում, որ ուզենար իւր սիրտը ուրիշ տեսակ հոգսով զբաղեցնել: Լիէտէնանը իւրեան անբաղդ էր համարում: Սա եռանդոտ գործունեայ էր, երբ մաքառում էր կեանքի դժուարութիւնների դէմ, սակայն վախենում էր ձեռք զարկել իւրեան հետաքրքրող հարցին: Իւր երկրի հաստատութիւնների ու ազգային սովորութիւնների գերազանցութեանը նա անդրգուելի նըշանակութիւն էր տալիս. նա խաղաղ երջանկութիւն էր երազում իւր ընտրելի շրջանի և ընտանիքի համար: Մի երևելի ու բարեձրնունդ տանտիկին, ինչպիսին կլինէր իւր հօրեղբօր աղջիկը, սիրուն մանուկներով լիքը տուն, այն կանոնաւոր յառաջադիմութիւնը, որ իւր ընտրած ասպարէզը խոստանում էր—սորանից դուրս ուրիշ ոչինչ չէր ցանկանում. նա չէր կարող ըմբռնել, որ օրիորդ Բլանդըմէրը ջերմ համակրութիւն չը ցոյց տայ՝ իւր հետ դէպի այսպիսի մի նպատակ դիմելու:

Տիկին Մօրտօնը բնաւ չէր նկատում Ստէվարտի բարոյական յուզմունքները: Այս կինարմատը դեռ իւր երիտասարդութեան ժամանակ երկրագնտի քառորդ մասը պտրտել էր իւր մարդու հետ, որ զօրքի տնտեսական

բաժնի մէջ հաշուապահ էր և շատ բան էր տեսել առանց շատ բանի նայելու: Մի օր պարոն հաշուապահը, թողնելով իւր հաշուեմատեանները, խառնուել է մօրիսներին հալածող մի գնդի հետ, ուր վայրենիները դորան իւրեանց ձեռքը ձգելով սպանել, և ինչպէս ասում էին, կերել են: Այդ ժամանակ տիկին Մօրտօնը վերադարձաւ Անգլիա, ուր Լուսիին կալէելով, այլ ևս չբաժանուեցաւ նորանից: Պարսկաստան գնալու լուրը նորան բնաւ չըվախեցրեց, իսկ այնտեղից վերադառնալիս նա միշտ միահաւասար անվրդով էր: Ջորու վերայ նստած, նա բոլոր ժամանակ դիտում էր երկրի այն մասերը, որով անցնում էր կարավանը, ժամանակ առ ժամանակ արձակում էր ընդունուած դարմացական բացագանչութիւններ, ախորժակով ուտում էր, և լաւ քնում ամեն մէկ իջևանում: Ճանապարհին անց ու դարձ անող թուրքերը այդ հաստ, կարմրաթուշ, հանգիստ աչքերով կնոջ տեսնելիս, որ միշտ պարզագոյն հագուստ ունէր հագած, կանգ էին առնում մի րոպէ և յարգանքով նայում էին նորան: Ճանապարհորդութեան ազատ միջոցներին նա գործում էր մի հիանալի բանուածք, որ սկսել էր Դավրէժքումը և որ ներշնչած էր պարսկական ծաղկանկար

ու թռչնանկար զարդարուն կերպասների լիշատակով:

II.

Երբ մեր ճանապարհորդները Քինիսին մօտեցան, գետինը ծածկուած էր ձիւնով. ձմեռն արդէն իջել էր բարձր տափարակների վերայ, ուր տարուայ վեց ամիսը Սիբիրիայի պէս ցրտեր է անում: Նոքա վճռեցին շտապել, որ չլինի թէ վատ եղանակների հանգիպին Երզրումի ու Տրապիզոնի մէջ գտնուած լեռների վերայ: Նոքա սկսեցին աւելի երկար ճանապարհորդել. առաւօտը արշալոյսը բացուած ճանապարհ էին ընկնում, կէսօրին մի ժամ հանգիստ էին առնում ու կրկին յառաջ գնում մինչև գիշեր: Յուրտն սկսում էր խրտատանալ, սպիտակ գորգը փռուած էր դաշտերի երեսին, սարերի ու սառած հեղեղատների վերայ: Երկայն գաւազանաձև սառույցները կախ էին ընկած ջրվէժներից, նմանելով ձմեռից բռնուած նայադի բիւրեղացած մագերին, ուղղաձիգ ժայռերը, որոնք միայն էին սև մնացած այս անհուն սպիտակ տարածութեան մէջ, վեր էին կանգնած իբրև մահարձաններ. սոցա գազաթին իջած ագռաւները խփում

էին թւերը և իւրեանց անդուր աղաղակներով այս անխոհմտների յետևիցն էին ընկնում, որոնք իւրեանց ներկայութեամբ չէին վախենում վրդովել հայկական ձմեռուայ լուր խորհրդաւորութիւնը:

Երջակայ բնութեան տխրութիւնը ազդում էր ճանապարհորդների վերայ, խօսակցութիւններն սկսեցին դադարել և կարավանի մէջ լսվում էին միայն թրի պատեանների կանոնաւոր հարուածները լայն ասպատանդներին: Օրիորդ Բլանդըմէրը միակ պահում էր իւր պարզ ու վստահ գուարթութիւնը: Նա շատ գեղեցիկ էր իւր աժդարխանի գլխարկով, մազերը երկար ծամերով ընկնում էին սև մուշտակի վերայ: Նա ծաղր էր անում Տիգրան-Էֆէնդուն այն ոգևորութիւնը նկատելով, որ ներշնչվում էր նա իւր հայրենիքի տեսքով:

— Դուք ազգասէր չէք, ասում էր օրիորդը: Ինչո՞ւ դուք Հայերդ չէք գալիս բոլորդ հաստատ բնակուելու այս գիւղերի գետնափոր խրճիթներում, ձեր ազգային ձիւների ծոցումը: Մարդս պէտք է իւր գաղափարները մինչև վերջը հասցնէ:

Երեք ժամին սկսեց թանձր ձիւն գալ: Այդ ժամանակ նոցա անց էին կենում բոլո-

րովին անմարդաբնակ կիրճերով, իսկ ապաստանարանը դեռ ևս հեռու էր: Զիւնները դրժուարութեամբ էին լաւաջ գնում, ճանապարհորդները հաստ մուշտակների մէջ դողում էին ցրտից: Ժամը չորսին սկսեց փչել արեւմտեան քամին: Փոթորկում էր ճանապարհի երկու կողմը բռնած պատաձև ժայռերի մէջ, բարձրացնում էր ձիւնը և բաժանում անշոշափելի մասնիկների. կարճես անհամար ասեղների ծայրեր մտնում էին մարդուս քիթը, աչքերը, ախանջները և արգելում էին շնչել, տեսնել ու լսել: Լիէտէնանը երկու կինարմատներից փոքր ինչ առաջ էր գնում. Տիգրանը մօտեցաւ նորան և կամացուկ ասաց. — Կարճեմ վտանգի մէջ ենք: Սա մի թիւիո՞ւ կամ ձիւնի փոթորկի սկիզբն է, թիւին դեռ ես չեի տեսել, միայն շատ անգամ պատմել են ինձ դորա մասին և երևում է որ դա մի սարսափելի բան է:

— Վտանգն ի՞նչ տեսակ է:

— Նախ անասունները չեն ուզում էլ լաւաջ երթալ և մարդիկն ինքեանք փոթորկող ձիւնից կուրացած, երկու ոտք հեռուն չեն տեսնում: Որովհետև ճանապարհի ամեն հետք անյայտանում է, մարդս ստիպուած է կանգ առնել այն տեղում, ուր գտանվում է:

և Աստուծոյ ողորմութեանը ապաւինած, սպասել մըրկի դադարելուն:

— Փոթորիկը սովորաբար ո՞րքան է տեւում:

— Այդ զանազան է լինում. երբեմն երկու ժամ, երբեմն երկու օր, պատասխանեց Հայր, յանկարծ ծանր կերպարանք ստանալով ու վախենալով իւր ասած խօսքերից: Ասում են որ Արաքստանի սիմունը համեմատաբար ոչինչ է:

Նոյն րոպէին, լիէտենանը տեսաւ որ ջորեպանների գլխաւորը կանգնել էր ու խորհրդակցում էր իւր մարդիկների հետ: Ստէվարտը, որ ինչպէս և իւր հօրեղբօր աղջիկը, Դաւրիժումը պարսկերէն էր սովորել, գնաց դէպի նորան հարցնելու թէ ինչ կայ: — Զէք տեսնում թիփին, պատասխանեց ջորեպանը, թափ տալով ձիւնը մօրուքի ու խիտ յօնքերի վերայից:

— Ի՞նչ պէտք է անել:

— Մենք ընտրողութիւն անել չենք կարող: Ոչ մարդիկը և ոչ անասունները չեն կարող տասը քայլ փոխել և մի կէս ժամից յետոյ բանն աւելի ևս վատ կ'լինի: Թէ մըրիկը տուէ, կարծեմ որ մեծ վտանգի կը հանդիպինք:

Ստէվարտը գնաց կանանցն ասելու, որ պէտք էր մի րոպէ կանգ առնել: Տիկին Մօրտօնը, որ վտանգի կասկած չունէր, ջորուցը շատ հանգիստ վայր եկաւ. բայց Լիւսին, որ շատ էր կարգացել սոսկալի մըրիկների նկարագրութիւններ, հասկացաւ բանի էութիւնը և գունաթափուեցաւ: Ստէվարտի սիրտը սեղմուեց, սիրոյ տառփանքը կրկնապատկում էր իւր վերայ արած պատասխանատուութեան զգացմունքովը:

Կարաւանով ճանապարհորդողները նաւով գնացողներին են նման. փորձը առաջիններին ցոյց է տուել թէ ինչպէս պէտք է վարուին լեռնային մըրիկներին հանդիպելիս, իսկ նաւաստիներին՝ թէ ինչ պէտք է անեն ծովի ալեկոծութեան ժամանակ. Ղաթրջիքաւ շին (ջորեպանների գլխաւորը) խմբի իսկական հրամանատարը, հրամայեց ճանապարհորդներին՝ վայր թափել բեռները և հանել միջից բոլոր վերմակները: Ժայռի ստորոտումը մի լայն գորգ փռեցին, յետոյ բոլոր ճանապարհորդները մէկ տեղ խմբուեցան, նստեցին միմեանց շատ մօտիկ ու վերմակները կամարի պէս փռեցին գլխների վերայով: Այսպէս ահա մի կենդանի բլրակ կաղմեցին, որ շուտով ձիւնով ծածկուեցաւ: Մի ջորեպան աշխատում

էր իւրեանց գլխի վերեւից մի անցք պահպանել դրսի օդի համար: Պատմում են՝ թէ թիփուց բռնուած ճանապարհորդներ կարողացել են ապրել քսան, երեսուն, նոյն իսկ քառասուն ժամ այդ կերպով ձիւնի տակ թաղուած: Եթէ մրրիկը աւելի երկար տւէ, ցուրտն ու քաղցը իւրեանց գործը կըկատարեն: Յաջորդ դարնան հալհիւցին ճանապարհ ընկնող առաջին անցորդները գտնում են դիակներն անվնաս այն դրութեան մէջ, ուր մահը եկել հասել է նոցա:

Ձրկայ յուսահատութիւն՝ որ կարելի լինի համեմատել այդպիսի մի դրութեան ճակատագրի հետ: Ամենաանհամբեր մարդիկը հասկանում են կռուելու անկարելիութիւնը և հպատակում են: Սակայն նոքա որոնք մօտիկից դիտել են այդ տեսակ մահը, կարծում են թէ դա համարեալ թէ հանգիստ մահ է. ցուրտը թմբեցնում է սպանելուց առաջ և մարդս չի գգում վերջին ըոպէները: Մի խոր, անյաղթելի քուն ազատում է մեռնողին հոգեւորքի չարչարանքներից:

Երբ գիշերը վերայ հասաւ, մրրիկը առաջուանից կատաղի էր: Լիւսին նստած էր իւր հօրեղբօր որդու և տիկին Մօրտօնի մէջ տեղը: Սա վերջապէս հասկացել էր որ կարա-

վանը ծանր վտանգի մէջ է ու լաց էր լինում ոչ թէ իւր կեանքի, այլ իւր որդեգրուհու համար, որի երիտասարդութեան օրերը այսպիսի դառն վերջ պէտք է ստանային: Ստէվարտը մտածում էր, որ եթէ մահը գալու է, քաղցը կլինէր իւրեան մեռնիլ իւր ամենասիրելի էակի կողքին: Լիւսին, որ այդպիսի մի դրութեան մէջ անգամ չէր կորցրել իւր գուարթամտութիւնը, ցածրիկ ձայնով աղօթք էր անում: Հայր և պարսիկ ջորեպանները անտրտունջ սպասում էին իւրեանց ճակատագրին: Արևելցիները, փոքր երեխաների նման, առանց արտասուքի ու առանց գանգատանքի, տեսնում են վերջի ժամի հասնելը:

Ցուրտը ճանապարհորդներին դեռ շատ չէր նեղացնում, փոքրիկ տեղում հաւաքուած մարմինների ջերմութիւնը աւելի մեծ էր քան դրսինը, բայց ձիւնն անդադար գալիս էր և կարող էր գալ նաև երկրորդ, երրորդ օրը, ամբողջ շաբաթ: Վերջապէս նա ահագին ծանրութեամբ կգիգուէր ու այլ ևս հնար չէր լինիլ դրսի օդի մոտքը պահպանել: Ժամերը դարերի նման երկար էին անցնում, ճանապարհորդներն սկսեցին քաղցել:

Թէ եւրոպացիք և թէ բնիկները բոլո-

րեքեան լուռ էին: Լսվում էր միայն քամու շշխնն ու մռնչիւնը և ձիւնի այն զանգուածների խուլ ձայնը, որ ժամանակ առ ժամանակ բարձրից վայր էին հոսվում ձորը: Մի ջորեպան առանց մի խօսք ասելու վեր կացաւ կանգնեց, որ վերմակի վերայից ձիւնը թափ տայ. բայց յետոյ փոխանակ նստելու կանգնած մնաց շատ ընդէներ, դիտելով դըրսում անցածը:— Ի՞նչ ես տեսնում, հարցրեց զաթրջիւրաշին:

— Ատրճանակդ ինձ տուր, պատասխանեց նա: Մի արջ պտուտ է գալիս մեր բոլորը:— Եւ արձակեց ատրճանակը մթի մէջ: Այդ նոր վտանգը դեռ ոչ ոքի մտքով չէր անց կացել: Լիւսին զարհուրեցաւ մտածելով, թէ ինչ է սպասում նոցա: Հոգու հաստատութիւնը կարողութիւն էր տալիս իւրեան ձիւնի սպիտակ պատանքի տակ թաղուած մնալ, բայց նորա համար անտանելի էր մտածել, թէ այն վարենի գաղանը լրտեսում է իւրեան ինչպէս մի որսի, ու շուտով գուցէ իւր թաթերով բաց է անելու ձնեղէն յարկը և անբաղդ ճանապարհորդների միջից մի զոհ է ընտրելու: Փոքր առ փոքր սկսեց թուլանալ և վերջապէս ուշաթափ եղաւ:

Երբ ուշքի վրայ եկաւ, խոր գիշեր էր,

և նորան թևերի վերայ տանում էր մի մարդ, որի դէմքը նա չէր կարող որոշել: Զիւնը շարունակ գալիս էր ու քամին խփում էր երեսին. անշուշտ մրրկի այս խիստ համբոյրները նորան ուշաթափութիւնից հանեցին: Նա ոչինչ ցաւ չէր զգում, բայց մի տեսակ թմրութիւն էր եկել նորա վերայ, որ թոյլ չէր տալիս նորան խօսելու և իւր դրութեան մասին հարց ու փորձ անելու: Մի քանի ընդէնց յետոյ նա զգաց որ գետնի վերայ դրին իրան. շատ մարդիկ նորա չորս բոլորքը ժողովուած կամաց խօսում էին: Նա բաց արաւ աչքերը և տեսաւ տիկին Մօրտօնին, որ նորա գիրկն ընկաւ:— Քեզ մեռած էի կարծում, սիրելի, ասում էր բարեկամուհին, ջերմ համբոյրներ տալով:— Ստէվարտը, Տիգրանն ու բոլոր կարավանի մարդիկը այնտեղ էին. փոքր ինչ հեռու, տեղական հագուստով մարդիկ խմբուած էին մի մեծ կրակի առաջ: Աչքը շրջելով չորս կողմը, նա նկատեց քանդակագործուած գրմբէթներ, կամարներ, սիւներ. այն տեղը, ուր գտանվում էին բոլորեքեանք, մի կիսաւեր վանք էր:

— Ի՞նչպէս եկանք մենք այստեղ, հարցրեց նա իւր հօրեղբօր որդուն:

Ստէվարտը պատմեց, որ ջորեպանը կրա-

կել էր առջի վերայ ու չէր դիպցրել. և որ այս հանգամանքը շատ բարեբաղդ էր, որովհետեւ եթէ գաղանը վերաւորուած լինէր, կը յարձակուէր ճանապարհորդների ձիւնափոր ապաստանարանի վերայ, այն ինչ նա տարճանակի կրակուելու միայն ձայնը լսելով, իսկոյն փախաւ. իսկ միւս կողմից նոյն ձայնը բերել էր նոցա մօտ իւրեանց ազատողին:— Ահա և նա, ասաց լիեփնանը, գնալով դէպի մի մարդ, որ կանգնած էր կրակի առաջ: Օրիորդ Բլանդմէրը ճանաչեց Սէլիմ-աղային:

Սա ծանր քայլով մօտեցաւ: Տիկին Մօրտօնը վազեց դէպի նորան ու համարեա վիզը փաթաթուեց, գոչելով որ իւր կեանքի ազատողը նա է: Քուրդը զարմացած մնաց երախտագիտութեան այդ ցոյցերը տեսնելով և իրան անհասկանալի լեզուով ասած խօսքեր լըսելով:— Տիկինները շնորհակալութիւն են աւելում, մեզ արած ծառայութեանդ համար, Աստուած բերաւ քեզ մեր ճանապարհի վերայ, ասաց Ստէվարտը պարսկերէն:

— Սմեն մարդու ճակատին գրուած է իւր գիրը, պատասխանեց աղան: Ես աւելի գոհ պէտք է լինիմ իմ աստղից, որ ինձ այստեղ բերաւ, քան դուք ձերից, որ ինձ ձեզ

հանդիպեցրեց, աւելացրեց նա աչքերը Լիւսիի վերայ բռնած:

— Օրիորդը կամեցաւ ինքն ևս վեր կենալ շնորհակալութիւնը յայտնելու համար, բայց չնայելով հօրեղբօր որդու օգնութեանը, չըկարողացաւ ոտքի կանգնել: — Բերելուս ժամանակ խաթունի ոտները ցրտից սառած պէտք է լինին, ասաց Սէլիմը: Հարկաւոր է ոտները տրորել:— Տիկին Մօրտօնն շտապեց բարեկամուհու ոտները մերկացնել և տեսաւ որ նոքա սպիտակ, թմրած ու մարմարիոնի նման սառն էին: Զիւնը բերին և բարեսիրտ տիկինը սկսեց շփշփել: — Սառած ոտն այդպէս չեն շփիլ, ասաց քուրդը Ստէվարտին ու մի շարժմունք առաւ, պառաւ անգլուհուն ցոյց տալու համար, թէ ինչպէս պէտք է այդ գործը կատարել. բայց մի միտք, որ յանկարծ նորա գլխից անց կացաւ, կանգնեցրեց նորան: Նա հասկացել էր, որ մի տղամարդու, մի անծանօթի օգնականութիւնը, ինչ հանգամանքում կուղէ լինէր, կարող էր նեղացնել օտարուհի ճանապարհորդին:— Արի այստեղ, Այշա, ասաց նա, դառնալով դէպի կրակի առաջ ժողովուած խումբը: Մի տասներկու տարեկան տղայ առաջ եկաւ: Սէլիմ աղան քրդերէն մի քանի խօսք ասաց նորան, և տղան չոքելով Լիւսիի

մօտ, սկսեց տիկին Մօրտօնի այնքան անյաջող կերպով սկսած գործը շարունակել: Մի քանի ըոպէից յետոյ, օրիորդի ոտներն սկսել էին կարմրագունուիլ և արիւնը շրջան էր անում. միայն նորան թոյլ չտուին կրակին մօտենալու: Երբ օրիորդը փոքր ինչ բան կերաւ, երկու սիւնի միջովը մի կտաւ քաշեցին և երկու կինարմատները, այսքան յուզմունքներէից յետոյ, վերջապէս գնացին հանգստանալու:

Տիգրանն ու իշտէնանը այնուհետև հարցրին քուրդին, թէ ինչպէս էր պատահել, որ տղայէս հարկաւոր ժամանակ նոցա ճանապարհի վերայ էր գտնուել:— Ես ևս, պատասխանեց Սէլիմը, ձեզ պէս բռնուել էի թիփուց. միայն վաղուց էի ճանաչում այս վանքը ու այստեղ էի ապաւինել: Ինչպէս տեսնում ես, այս վանքը միայն հարիւր քայլ է հեռու ձեր մնացած տեղիցը. ձիւնն ու փոթորիկը ձեզ արգելք են եղել սորան գտնելու: Այստեղ հասնելով, գտայ մեր առաջը հաւաքուած այս գիւղացիներին, որոնք նոյնպէս վանքում կանգ էին առել մանր փայտով բեռնաւորուած իշտաներովը, որ տանում էին Քինիս ծախելու. մենք այդ փայտերից կրակ վառեցինք: Երբ քնելու վրայ էինք, մարդիկներէից մինը, որ պահապան էր դրուած, եկաւ ինձ իմաց տա-

լու, որ ատրճանակի ձայն է լսել: Մտածելով, որ կրակի ձայնը մի որ և իցէ մոլորուած ճանապարհորդի օգնութիւն կանչելու նշան կրինէր, գնացինք գտնելու: Ահա այս է բոլորը: Վաղը, եթէ մրրկի կատաղութիւնը պակասելու լինի, կերթամ իմ Աբդուրահմանի գիւղս, որտեղից մարդիկ և այն բոլորը կբերեմ, ինչ որ հարկաւոր է, որ դուք կարողանաք ճանապարհ ընկնիլ բայց ես յոյս ունիմ որ Էրզրում երթալուց առաջ կգաք մի ժամանակ ինձ մօտ անց կացնելու: Որքան էլ որ աղքատ լինինք, դարձեալ կըկարողանաք իմ տանս գտնել ինչ որ հարկաւոր է լաւ հանգստանալու համար:— Ստէվարտն ու Տիգրանը շնորհակալութեամբ ընդունեցին այդ հրաւերը: Երբ առաւօտը զարթեցին, տեսան որ քուրդը նոցա մօտ չէ, լոյսը չծագած նա գնացել էր:

Արեգակի ճառագայթը ներս թափանցելով կտաւէ պատից, զարթեցրեց Լիւսինն: Արագ լուացուեցաւ, սանտրուեցաւ ու եկաւ նստեց ընկերների հետ նախաճաշիկ անելու, որ նոյնպէս համեստ էր ինչպէս նախընթաց երեկոյի ընթրիքը: Նախաճաշիկն էր բաստուրմա, մածուն և չորացած ծիրան: Նախաճաշիկից յետոյ տիկին Մօրտօնը բերել տուաւ այն երևելի ձեռագործի տուփը, որ միւս բեռների

Հետ գտել էին ձիւնի տակ, և Հանդարտու-
թեամբ ձեռք զարկեց գործին: Տիգրանը յանձն
առաւ՝ Լիւսիին ցոյց տալ վանքը: Յիշատա-
կարանների մէջ այս վանքը երեւելի է և կա-
ռուցած է արդէն Սբ. Գրիգոր Լուսաւորչի
ժամանակ. թուրքերը Սարմաջիկի վանք են
անուանել մի բաղնիկի պառհառով, որ ծած-
կում է ճակատի քանդակագործութիւնները:
Օրիորդ Բլանդըմէրը ամենեւին չէր հիանում,
տեսնելով քարեայ երեք գմբէթները, վսեմ
կամարները, սրբերի պատկերները, որոնցով
զարդարած էր Հինաուուրց վանքը: Նա մտա-
քերում էր անցեալ օրուայ արկածքը, մտա-
ծում էր մահուան մասին, որ այնքան մօտիկ
էր նորան ու այն անսպասելի ազատուի մա-
սին, որ արհամարհելով ձիւնի մէջ թաղուե-
լու կամ խաւարի մէջ մոլորուելու վտանգը,
ազատել էր նորան ամենասարսափելի վտան-
գից: Ասում էին, որ դա մի աւագակ էր, բայց
արեւելքի գաղափարները մեր գաղափարները
չեն. բացի դորանից Լիւսիի ազգականները
պարծենում էին, որ իրանց տոհմի մէջ շատ
այգալիսի աւագակներ են ունեցել: Բլանդըմէր-
ները, որ միջին դարերում կողոպտում էին
իւրեանց ամրոցից մօտիկ խրուած նաւերը,
անշուշտ, աւելի նուազ խիղճ ունէին, քան

Քուրդի-Լեռան ասպետական աւագակը: Այն
կալուածատէր նորմանները, ի հարկէ, չու-
նէին այն նուրբ, վսեմ բնութիւնը, զգաց-
մունքների բարձրութիւնը, որ շատ անգամ
ապացուցել էր արդուրահմանին: Ինչպէս
պէտք էր երախտագէտ լինել այգալիսի մար-
դու արած ծառայութեանը: Օրիորդ Բլանդը-
մէրը շատ տարակուսած էր:

Կէսօրին նա բարձեր բերել տուաւ եկե-
ղեցու դաւթի տակ. երկինքն ստացել էր կըր-
կին իւր լի պարզութիւնը: Արեգակը փայլում
էր ձիւնի երեսին, որ Հանդարտիկ էր այժմ,
բայց որ երեկ երեկոյին երկրից երկինք էր
պտրտեցնում իւր անշուշտութիւն կոհակները:
Օրիորդ Բլանդըմէրը երջանիկ էր, կրկին տես-
նելով լոյսը. մի մեծ կորստեան դռնից պըրծ-
նելիս մարդ զգում է առողջութեան արժէքը
և կարծես, նորից ծնվում է քաղցր կեանքում
ապրելու: Աչքը գէպի ամալի դաշտը տանե-
լով՝ Լիւսին հեռուից ձիաւորների մի խումբ
տեսաւ, որոնք գալիս էին հիւսիսային լեռների
կողմից: Նոքա այնքան արագութեամբ էին
յառաջանում, որքան ներում էր գետնին տա-
րածուած թանձր ձիւնը: Սէլիմ-Սղան նոցա
առաջն էր ընկել, բայց Լիւսին իսկոյն չճա-
նաչեց նորան: Սա փոխել էր այն թուրքի

Հագուստը, որ իւր վերայ ունէր դէպի Մէք-
կիօ արած արշաւանքի ժամանակ, ու կրկին
երևում էր իւր ազգային պատերազմական
փայլուն հանդերձով: Սպիտակներով փաթա-
թուած նեղ ու երկայն քիւլլահ՝ Կոստանդնու-
պոլսի ֆէսի տեղն էր բռնում. կապուտ ֆըս-
տանը արծաթէ թելերի բանուածքներով պըս-
պըղում, ու քիլտի վերայ, որի նմանը Սկով-
տացիք էլ են ունենում, կախուած էին ար-
ծաթով դրուադուած մանր գործիքներ, որ
Քրդերը գործ են ածում հրացանը լցնելու
համար: Երկու հատ տորճանակ խրուած էին
մէջքին փաթաթած շալէ գօտու ծալքում.
կողքից կախուած էր ապրեշումէ նեղ շերի-
տով այն հին թրերից մէկը, որոնց երկաթը
համարեա՞ թէ ուղիղ է, և որոնք այսօր շատ
հազուադէպ են: Եղջերուի նման թեթևագնաց
թիւրքմէն ձին հագիւ թէ խրվում էր ձիւնի
մէջ: Այս քուրդի գեղեցիկ դէմքը ազնիւ էր
ու խելօք. շարժումնքը ցոյց էին տալիս նո-
րա ջլոտ ու ճկուն զօրութիւնը, նա կարծես
այն ընտելացած յովազների զօրութիւնն ու-
նէր, որոնց հեղինական առասպելաբանու-
թիւնը Հնդկային Բաքոսի ընկերակիցներին
իբր երիվարներ էր տալիս: Ետևից գալիս էին
երեսուն քուրդ ձիաւոր, գրեթէ նոյն ձևով

Հագնուած ու գինուած երկայն նիզակներով,
որոնց ծայրերին ծածանում էին ապրեշումէ
փունջեր: Զմերային պայծառ օրուայ պսպղուն
լոյսը ցոլանում էր թրերի ու նիզակների ո-
ղորկ պողպատի վերայ, և կրկին անդրադառ-
նալով բաժան բաժան ձևակերպվում էր ձիե-
րի ոտներով վեր ցանուած փոքրիկ ծիրանի
գօտիների ձիւնային փոշու մէջ: — Very beau-
tiful indeed! Գոչեց Սաէլարտը այդ երևոյթի
վերայ, առանց իմանալու կրկնելով Ուէլլինգ-
տըն դքսի երևելի բացազանչութիւնը:

Տիրուհի Մօրտօնին զարթեցրին իւր կե-
սօրուայ քաղցր քնից. ճանապարհորդութեան
պատրաստութիւնը շուտով տեսնուեցաւ, և
նոքա ուղղուեցան դէպի Աբդուրահմանլի:
Ճանապարհները լցուած էին մարդկերանցով.
ղաթընները, որոնք թիփու երեսից արգելուել
էին գիւղերում, կրկին ընկել էին իւրեանց
ճանապարհը, եւրոպացիները նորանց տեսան
նստած փալանների վերայ, երգելով գեղեցիկ
Դէրիկոյի անգլոթիւնների վէպը: — Ես սի-
րում եմ Հայաստանը, ասաց Լիւսին էֆէն-
դուն, չնայելով նորա ձիւնին և երկար ձմեռ-
ներին. բայց, ինչ ուզում էք ասացէք, նա
միշտ աղքատ կմնայ:

— Այդպէս մի կարծէք. ընդհակառակն,

նա հարուստ է. միայն այդ հարստութիւնը ապարդիւն է մնում: Յորենը, որ այժմ քնում է ձիւնի տակ, դարնանը այս բոլոր դաշտերը կըծածկէ այնպիսի հունձքով, որ բաւական է Նւրուպայի կէսը կերակրելու համար: Որովհետեւ ճանապարհներ չկան, կարելի չէ ցորենը արտասահման ուղարկել, և այդ պատճառով նա փոփոխ է հորերի մէջ: Բայց հողը մեր ձեռքումն է, և մենք կըպահպանենք նորան: Հայերի համար ապագայի ամենալաւ գրաւականը դա է:

Նոցա կողքին լուռ ու մունջ գնում էր Սէլիմ-Աղան:

— Ի՞նչ է տխրութեանդ պատճառը, հարցրեց նորան Լիւսին: — Սըդուրահմանլին պատասխանեց նորան իւր սովորական ծանր ժպիտով:

Օ. Բլանդմէրը իւրեան յաղթած չհամարեց. սկսեց հարց ու փորձ անել աղային նորա ընտանեաց, նորա անցեալի և նորա ներկայ կեանքի մասին: Սա վերջապէս սկսեց խօսիլ ու մի ճարտար պարզութեամբ նկարագրել նորան իւր թափառաշրջիկ կեցութեան վտանգներն ու զուարճութիւնները, ձմեռային երկար պարապորդները՝ փակուած տներում, ոչխարի հօտերի ետեւից արած ճանապարհոր-

դութիւնները՝ տարուայ աչն գեղեցիկ եղանակում, երբ նոցա ցեղը իւր վրանները տնկում էր ծաւրոսի անտուն տափարակի բոլոր լեռների վերայ. յետոյ թշնամի ցեղերի՝ թաբունների հետ արած կռիւները. գիշերային յարձակմունքները հեղեղատների ու անդունդների ափերի վերայ: Պատմութեան ժամանակ, երբեմն երբեմն աչքերը անթարթ բռնում էր Լիւսիի վերայ, իւրեան մոռանում՝ նորա վերայ հիանում էր ու ձիավարում մի խորին երազանորութեան մէջ ընկղմած: Լիւսին պչրող (կօկետ) չէր. բայց չէր կարող տեսնել Սըդուրահմանլու սրտի բորբոքը, առանց մի ներքին զուարճութիւն զգալու: — Ես կրակի հետ չեմ խաղում, մտածում էր նա: Երեք օրից յետոյ միմեանցից շատ հեռու կլինինք:

Փոքր ինչ լռելուց յետոյ նա կրկին հարցրեց Սէլիմին նորա մտածմունքների պատճառը: — Սըդեօք դու վշտե՞ր ունիս, հարցրեց նա:

— Կարելի է, պատասխանեց Սէլիմը:

— Հոգ չէ. ես տեսնում եմ, որ վշտերը բոլոր կլիմաների հիւանդութիւն են: Բարեբախտաբար, աշխարհատես մարդիկն ասում են, որ վշտերն անբուժելի չեն:

Քուրդը նայեց նորան իր տխուր ժպիտով: Ընկերները փոքր յետ էին ընկել. նա

հակուեց գէպի օր. Բլանդըմէրը և, գրեթէ ականջում, ասաց նորան պարսկական երգի հետեւեալ տողերը:

— Ո՛վ Փէրիդուն, քու մտածմունքներդ տխուր են յուղարկաւոր լալկանների նման:

— Բոյրի՛կ, օտարունու խարտեաշ մագերը արեւի ճառագայթներ են. ճառագայթները սիրտս են անցել, ու ինձ կրակում են՝ այրում:

— Ո՛վ Փէրիդուն, մեր երկրի աղջիկները դեռ ունին այդ ցաւերի համար:

— Բոյրի՛կ, իմ քաշած ցաւս մոռացվում է միայն այն սգաւոր նոճիների տակ, որոնք քաղաքի դռների առաջն են ըլլանում:

Օրիորդ Բլանդըմէրը սաստիկ կարմրեցաւ:

— Իմ մեղն է, մտածեց նա: Իմ հարցմունքներս անխոհեմ էին, և ես պէտք է այդ պատասխանը գուշակէի: — Սյգ րոպէին Սոէվարտն ու Տիգրանը հասան նոցա, և Սէլիմը, խթելով ձիուն, հեռացաւ Լիւսիից: Նա Սէլիմին չէր մեղադրում. այդ խոստովանութիւնը, որ ինքն էր ականաց գրգռել, — մի այնպիսի սրբտաբէկ կերպով եղաւ, որ թոյլ չէր տալիս Սէլիմին լանդուզն համարելու: Մնացած ամբողջ օրը քուրդը հեռու մնաց օր. Բլանդը-

մէրից. բայց սա չկարողացաւ դիմանալ, որ չմտածէր լաճախ այն պարսիկ բանաստեղծի մասին, որի համար «օտարուհու խարտեաշ մագերը արեւի ճառագայթներ են»:

Տանջուած իւր սիրոյ անստուգութիւններից ու իւր մտահոգութիւններից, լիէտէնանը չէր կարողացել առանց կրքի նշմարել հօրեղբօր աղջկայ ու աղայի երկար խօսակցութիւնը. նա Սէլիմին իւրեան հակառակորդ չէր համարում. նա կարող էր նախանձել իւր զօրաբաժնի վերջին աստիճանաւորին, բայց ոչ մի քրդի: Օրիորդ Բլանդըմէրին մօտենալով, ասաց նորան անախորժ դէմքով: — Այն, ինչ որ դուք Սէլիմ աղային պատմում էիք, երեւի մի շատ հետաքրքրական բան էր:

— Շատ հետաքրքրական, պատասխանեց համարեա՞ թէ կոպտութեամբ Լիւսին, որին այդ հարցը դուր չեկաւ:

Խօսակցութիւնը այդտեղ կանգնեց մինչև Սըբուրահմանլի հասնելը:

III.

Սըբուրահմանլիների գլխաւորը անկեղծ էր ասում, թէ «միայն գերեզմանումը կմոռացուի իւր քաշած ցաւը»: Նա Լիւսիին ա-

ռաջին անգամ տեսնելիս շտացել էր: Լիւսիի գեղեցկութիւնը բոլորովին տարբեր լինելով Քրդաստանի կանանց գեղեցկութիւնից, մեծ ներգործութիւն էր արել Սէլիմ աղայի վերայ, որ երբէք չէր կարծած, թէ աշխարհիս երեսին այդպիսի խարտեաշ մագեր զտնուին, այդպիսի զով ալտեր, և այդպիսի վճիտ վառվռող կապոյտ աչեր: Երբ զէպքն այնպէս բերաւ, որ դա հանգիսեց այդ հրաշագեղ էակին, նա զգաց իսկոյն իւր սրտի մէջ սիրոյ անընդիմադրելի բորբոքումն այնպէս, ինչպէս իւր աննուաճելի բնութեան բոլոր կրքերն էին: Նա միանգամայն գերի դարձաւ: Եթէ օրիորդ Բըլանդըմէրը մինչև անգամ իբրև գերի լինէր եկած իւր տունը և ոչ պատուասիրուած հիւր, այսուամենայնիւ Սէլիմ աղան նորան դարձեալ արժանաւոր պատկառանք ցոյց կըտար. նա խոստովանում էր մի գերագոյն էակի գերազանցութիւնը, որ տարբերում էր այն բոլոր կանանցից, որոնց նա տեսել էր մինչև այն ժամանակ:

Նա հասկացաւ — թէև երբէք չէր կշռադատում իւր տալաւորութիւնները — որ դուրս էր մղուած իւր ծանօթ ճանապարհներէից. հասկացաւ, և կորած զգաց ինքն իրան: Սա այն մարդու զբոլթեան մէջն էր ընկել, որ իւր

օրումը ման եկած չլինի ծովափում, այլ միայն հաստատ գետնի վրայ, և յանկարծ տեղափոխուի երերուն աւազուտի մէջ: Այլ է եւրոպացին, որ այսպիսի զէպքում մաքառում, կռվում է նոյն իսկ անծանօթ ու գաղտնաճածուկ վտանգների դէմ. արևելցին լռութեամբ է բնդունում իւր վիճակագիրը: Տանել վշտերին ու համբերել — դա ճակատագրական ցեղերի նշանաբանն է: Երբ սիրտն իրան յայտնեց, որ սիրում է, երբ բնազդումն էլ միւս կողմից ասում էր նորան, որ տեղիք չունի յուսալու, այնուհետև նա ուրիշ հնար չգտաւ, բաց միայն թոյլ տալ, որ բախտի բերմունքը որոշէ դորա վախճանը: — Դեռ սուրան մի քանի ժամ, գուցէ և մի քանի օր կըտեսնեմ, մտածեց Սէլիմը: — Այսքանը եղաւ նորա մխիթարութիւնը, բաց թէ ինչ կարող էր պատահել նորա գնալուց յետոյ — դա ճակատագրի գործն էր և ոչ իւր: Մութ կերպով զգում էր, որ օրիորդը տակն ու վրայ էր արել իր կեանքը, որ երբ նա այլ ևս մօտը չլինի, իւր սովորական կենցաղավարութիւնից ձեռք է քաշելու, բաց վերջնական որոշողութիւն անելու հոգսը գալիք ժամին էր թողնում:

Դեռ ևս մութը չէր, երբ աղան ու իւր

հիւրերը հասան Արդուրահմանլի: Մի խումբ կիսազետնափոր բնակութիւններ շարք շարք բարձրանում էին մի տեսակ հրուանդանի բաւականին սեպ զառիվայրի վերայ, որ երեք կողմից շրջապատուած էր սառած հեղեղատով: Լայնատարած տներ թիկնած էին զառիվայրին, այնպէս որ աւելի բարձր գտնուած տրների գոները բացվում էին աւելի ցածր գտնուածների տանիքների վերայ: Եւմբը անցնելուց յետոյ, պէտք է իսկոյն մի քարէ սանդուղք իջնել՝ մասամբ ժայռի մէջ փորուած՝ տան յատակին հասնելու համար: Սոքա անփոփոխ մնացած նոյն «գետնափոր, պղնձեայ մեծ ամաններով լի բնակարաններն են, ուր լեռնականները իւրեանց անասուններով կենում են», որ նկարագրում էր, երկու հազար տարի առաջ կրտսեր Նիւրոսի վարձկան զօրքի գլխաւորը:

Յայտնի է, որ քուրդերը միայն անունով են մահմեդական և նոցա կանայքը թիւրքուհիների պէս օտարականների առաջ երեսը չեն ծածկում: Երբ եւրոպացիները աղայի տունը մտան, նոցա զիմաւորեց նորա քոյրը. սա մի ջահէլ, այրի մնացած կին էր: Ինչպէս բոլոր արդուրահմանլիները, որոնց թափառական կեանքի կէսը Պարսկաստանում, կէսը Թիւր-

քիայումն է անցնում, բաւականին լաւ պարսկերէն էր խօսում: Օրիորդ Բլանդըմէրին սա փոքր ինչ հպարտ քաղաքավարութեամբ հիւրընկալեց. երևում էր որ սովորած է տան մէջ հրամայելու և արեւելքի կանանց երկչոտութեան հետքն անգամ չունէր: Իրօք սա էր ցեղի գործերը վարում և սա էր ներշնչում փոքրիկ հասարակապետութեան որոշումները, որի նախագահը աղան էր:

Սա ներկայացրեց օրիորդ Բլանդըմէրին իւր մատաղահաս աղջկան, որ բնութեան մի զարմանալի բացառութեամբ, մի հիւսիսային կնոջ պէս խարտեաշ էր: Լիւսին անունը հարցրեց: — Ինձ Ֆրանջիկ են ասում (փոքր Ֆրանկ), պատասխանեց երեխան: Այդ անունը ինձ տուել են մագերիս գոյնի պատճառով, որ նման են քո մագերին, աւելացրեց նա համբուրելով օրիորդ Բլանդըմէրի ուսերի վերայ ծածանուող ծամերը:

Իրիկնահացը շատ ճոխ եղաւ: Երկրի սովորութեան համաձայն պատրաստուած մի ոչխար բերին, շամփուրներով խորոված, զեր հաւեր, որ հազուադիւտ բան է Թիւրքիայում, պահունի մրգեր և քանի մի տեսակ սեր: ձաշի ժամանակ մի ծեր երգիչ, որ իւր ցեղի բանաստեղծն ու կախարդն էր միանգամայն, եր-

գում էր արդուրահամանլինների երեք լեզուով քրդերէն, թուրքերէն և պարսկերէն: Հոմերոսի պէս դա էլ էր կոյր, և ձեռքումն ունէր երեք լարանի մի գործիք. լարերը մետաղից էին և պինդ քարշած մի փաշտէ տախտակի վերայ: Հելլենական բանաստեղծութեան հայր թափառաշրջիկ երգիչների քնարները սորանից աւելի բաղադրուած և աւելի դաշնակաւոր եղած պիտի չըլինին: Երբ վերկացան սեղանից, կամ աւելի ճիշդն ասելով, անագած մեծաբոլոր սինիից, ծերունին վայր դրեց կիթառը, վեր առաւ նէխը, որ մի անուշ ու տիրաձայն սրինգ է և ածեց այն եղանակի յառաջաբանութիւնը, որով սկսվում է *Փէրիդոնի* վիշտ¹⁾ պարսկական երգը: Ազան յանկարծ ընդհատեց նորան, ասելով—հերիք է այդ տիւր երաժշտութիւնը—և երեկուայ բոլոր մնացորդ ժամանակը ընկղմուած երևեցաւ խոր մտածութեան մէջ և աւելի քան երբէք մտահոգ: Սէլիմը քուրը երկու օտարուհիներին տա-

1) *Փէրիդոնը* շատ հնուց պարսիկների դիւցադնական բանաստեղծութիւնների առարկայ հերոսն է: Երգահանները մինչև այսօր ևս յօժարութեամբ նորա արկածները վերցնում են իրանց վէպերին նիւթ:

րաւ մօտակայ տունը, որ պատրաստուած էր նոցա ընդունելու համար: —Աղջիկս այստեղ կըմնայ, ասաց նա, զիշերը ձեզ հետ անցկացնելու: —Ննջարանը մեծ էր, շատ մաքուր և պայծառացած մի գեղեցիկ բոցավառ կրակի լուսով: Տախտի վերայ փռուած էին անկողիններ, որոնք ծածկուած էին հաստ ու ձող-ձող գոյնանի վերմակներով: Սմենից առաջ պարկեցաւ քնատար տիրուհի Սօրտոնը: Պառաւը շատ գոհ մնաց, քրդերի նիւթապէս ապրելու պայմանները լաւ հասկանալուն համար, և ասաց, թէ երկար ժամանակ էր, ինչ որ այդպէս լաւ անկողնի չէր հանդիպած: Հինգ ըուպէ անցած չանցած, նա արդէն խոր քնի մէջ էր ընկղմուած: Լիւսին հանուեցաւ, բայց չէր երևում, որ շտապելիս լինի դէպի երագների գաւառը, նա երկաւր արթուն մնաց, խօսելով Փրանջիկի հետ: Յանկարծական գլծով շարժուած, զբաւուել էր փոքրիկ քրդուհուց, որ իւր նման խարտեաշ էր և որին տեսնելիս կարծում էր, թէ իւր հայրենակից մէկին է տեսնում: Փրանջիկը իւր մօր խստաբարոյ յատկութիւնից ազատ էր մնացել, նոյն իսկ սկզբից քնքշութիւն և մտերմութիւն ցոյց տուաւ գեղեցիկ անդուհուն:

Փրանջիկը շատ նման էր Սէլիմ աղային,

նոյն սեաւ, անուշ ու կրակոտ աչքերն էին, նոյն կրքոտ, բայց արագապէս սանձուած թերթեւունքները, նոյն միջահատուող մեղամաղձութեան երևոյթները. և օրիորդ Բլանդմէրը զժգոհ չէր այդ նմանութեամբ: Արդուրահմանլի գլխաւորի անունը ստէպ երեխայի շրթունքների վերայ էին: — Արդէն սիրում է նորան, կամ թէ շուտով սիրելու է, մտածում էր Լիւսին: Եւ Լիւսին գուցէ չէր խաբւում: Փրանջիկը շատ զեռհաս էր, բայց Հայաստանի կարճ ու արեակէզ ամառները շուտ են հասցնում աղջիկներին, ուստի և ձմեռուայ գեղեցիկ առաւօտները, երբ Սէլիմ աղայի բրոջ աղջիկը ընդհատում էր իւր գործուածքը, որ նայէ հորիզոնում վազող ամպերի վերայ, նորա աչքերի մէջ նկատւում էր մի անհանգիստ մտածմունքի արտայայտութիւն, որ ինչպէս երևում էր, մանկական բան չէր:

Օրիորդ Բլանդմէրը հարցրեց նորան մի անգամ, թէ ինչո՞ւ աչքերը ներկում էր այն սև դեղով, որին սիրում է ասում: — Մենք լեռնականներս, պատասխանել էր Փրանջիկը, ստիպուած ենք մեր կոպերը այսպէս ներկել: Սա ոչ թէ գեղեցիկ երևալու համար է, այլ ահա այս սև գիծը, որ տեսնում էք, պահպանում է մեր աչքերը ձիւնի արձակած ճա-

ռագայթների վնասելուց: — Միայն միւս առաւօտը, երբ եկաւ Լիւսին տեսնելու, սիրմէի հետք չէր երևում աչքերի վերայ. չգիտեմ ինչպէս էր հանել, ըստ որում ասում են շատ զժուար է հանում այդ ներկը:

Այդ օրը Սէլիմ աղան ցոյց տուաւ գիւղը իւր հիւրերին: Արդուրահմանլիները համեմատաբար սակաւաթիւ են, բայց բաւականին հարուստ են, մինչևանգամ աւելի հարուստ քան թէ Հայդերանլիները, որոնց մէկ հատուածն են իրանք: Բոլոր տները համարեա լայնարձակ էին և չոր ու տաք: Պղնձէ ամանեղէնները, որոնցով լիքն էին տները, մաքրութիւնից փայլւում էին: Մեծ մեծ գոմերը անասունների ձմեռնային ապաստանարաններն էին. այդտեղ կային մանր ու նիհար եզներ, մեծադմակ հիանալի ոչխարներ, մինչև գետին քարշ ընկած երկար մագերով այծեր: Անասունների հօտի պահապաններն էին փորերը ներս ընկած և երկայնասրունք սոսկալի շները, որոնք սովոր էին արջերի հետ կռուելու և մի խածեւով գալ խեղդելու: Ոչխարագոմից դուրս էին գալիս աղջիկները՝ մագերի հիւսերը թիկունքներին փռուած և ձեռքներին բռնած փայլուն պղինձներ՝ լիքը փրփրուն կաթնով.

փոքր ինչ վայրենի կերպով անցնում էին օտարականների մօտից և մի վախկոտ ականարկ ձգում նոցա վերայ:

Ուր որ գնացին այդ օրը, ամենի բերանից Սէլիմի անունը լսեցին: Մի աղա չի կարող պահանջել քուրդերից ոչ այն փոքր ինչ ստրկական հնազանդութիւնը և ոչ կոյր հրապատակութիւնը, որով կատարվում են արևելցիների մէջ մեծերի հրամանները: Յեղի գլխաւորի իշխանութիւնը հիմնուած է ոչ այնքան նորա ծագումից թելադրուած պատկառանքի վերայ, որքան նորա քաջութեան, ճարպիկութեան և առհասարակ նորա անձնական արժանաւորութեան վերայ: Աղաները այնպէս են իւրայինների մէջ, ինչպէս էին միջին դարում իտալական քաղաքագլուխները, որոնց իշխանութիւնը շատ անգամ ժառանգական էր: Սէլիմը ժառանգում էր բարձր աստիճանի ժողովրդի առաքինութիւններն ու թերութիւնները, օրինաւոր, ասպետական, խելացի ու լաւ մարդ էր, բայց նոյնպէս էլ սնապաշտ և շտապող վրէժխնդրութեան: Դէպքը բերած ժամանակը ահարկու գատաւոր էր: Մի հայ գիւղացի անցորդ Աբդուրահմանլիւն պատմեց Տիգրանին հետևեալ պատմութիւնը: Ղարա-Աղաջ գիւղի ղառին ծեծուած ու կողոպտուած

է մի դաշտեցի աղքատ քրիստոնեայ գիւղացու, որի յանցանքը այն է լինում, որ պաշտպանած է լինում իւր կնոջը մի գինուորականի ամօթալի անպատուութիւնից: Սէլիմ աղան այդ միջոցին լետ գալիս է լինում այդ տեղով մի արշաւանքից, որ արել էր իւր մըշտնջենական թշնամի Մէկքիսլի գլխաւորի դէմ: Գիւղացին գալիս է գանգատվում դորան: Աղան իւր ինքնագլուխ իշխանութեամբ մի համառօտ հարց ու փորձ է անում, բռնում է ղադուն իւր տան մէջ, կտրել է տալիս գլուխը, իսկ գիւղացուն առատ բաժին է տալիս ռացցիայից ձեռք բերած աւարից: Իշխանութիւնը ղանազան պատճառներով, որ երկար կը լինի բացատրելը, անմիջապէս վրէժխնդիր չի լինում ղադու մահուան համար, և Աբդուրահմանլիւների գլխաւորը այդ օրից սկսած մեծ համբաւ է ստանում երկրի մէջ, որպէս տիրաների պաշտպանող և յանցաւորութիւններն ուղղող:

Սէլիմը երջանիկ էր օրիորդ Բլանդըմէրին իւր գեղջկական ճոխութիւնը ցոյց տալու ժամանակ, բայց ոչ մի այնպիսի բառ չարտասանեց, որ անցեալ օրուայ խոստովանած զգացմունքները լիջեցնէր: Գոհ մնաց, նայելով Լիւսիին, երկնք զմայելով, երբ նա իւր

առջևուփն էր քայլում, հասակի նրբութեան ու գնացքի շնորհալիութեան վերայ: Օրիորդ Բլանդմէրն էլ իւր վերայ գգաց վերջապէս այն համակրական ձգողութիւնը, որ քուրդը ներգործել էր ամենի վերայ, ախորժանքով էր լսում նորա խօսքերը և պատասխանելիս իւր ձայնին մի անուշ գգուանքի եղանակ էր տալիս:

Օրիորդ Բլանդմէրի երկու ընկերակիցները այնքան լաւ աչքով չէին նայում Սէլիմ-Աղային: Հայն իրան կապկպուած էր համարում մի աշխարհակալ, իւր ազգակիցներին միշտ նուաճող ցեղի գլխաւորի գիմաց: Մի ռայլա, ինչ էլ որ լինի, ատում է մոռսուլմանին: Միւս կողմանէ, թէեւ ամենքը քաղաքավարութեամբ էին վարվում Տիգրանի հետ, բայց յայտնի տեսնվում էր, որ նորա քրիստոնեայ էֆէնդի լինելը դուր չէր գալիս քրդերին, որոնց կարծիքները ազգութեան գերազանցութեան մասին, նայն իսկ լռելեայն, վիրաւորիչ էին: Սակայն երկու ճանապարհորդներից աւելի դժբաղդը անկասկած Ստէվարտ Լիէտէնսոնն էր: Քրդի հետ ծանօթանալուց յետոյ աստիճանաւորը գգում էր ինքն իրան իւր հօրեղբօր աղջկայ սրտից հեռու ձգուած: Բոլոր ճանապարհը իւր համար խաբուածու-

թիւնների մի շարք էր եղել և դժբաղդութեան լրումն այն էր, որ չէր կարող ծածկել իրանից այն համակրութեան նմանող մասնաւոր ուշադրութիւնը, որ Լիւսին շնորհում էր հիւրընկալին: Այսպիսի գգացմունքով լցուած՝ Ստէվարտը խիստ բան էր համարում Աբգուրահմանլուն շնորհապարտ մնալը: Եթէ հաւատացած լինէր, որ երկու հազար լիրա հատուցանելով, կարող էր իւր երախտագիտութեան տուրքից ազատուիլ, մեծ ուրախութեամբ կը հանէր քսակը գրպանից:

Երեկոյին մի կողմ քաշեց Լիւսինն ու հարցրեց, թէ արդեօք նա երբ է արժան համարում, որ երթան այդ տեղից:—Շատ էք շտապում, պատասխանեց Լիւսին: Բաւականին շնորհապարտ ենք աղային ու նորա ընկերներին, որ մի քանի օր էլ մօտերը մնալով պատուենք իրանց:

—Քիչ է մնում, որ կարծիք տանեմ, թէ դուք մի պատճառ ունիք երեւի ձեր օրերն այստեղ երկարացնելու:

—Ի՞նչ էք ուզում ասել:

—Ասել եմ ուզում, թէ այդ մարդը եթէ քուրդ չըլինէր, կարելի կըլինէր կարծել, որ համարձակում է ձեզ սիրել, և դուք չէք

վարվում այնպէս, որ դորա խելքը գլուխը բերէք:

Հազիւ այս խօսքերն արտասանեց լիէտէնանը, որ բոլոր սրտով զղջաց ասածի վերայ. բայց ասածը լսած էր արդէն: Օրիորդ Բլանդըմէրը այնքան անպատուած համարեց իրան, որքան ինքն իրան բոլորովին անմեղ չէր գրտնում: — Եթէ մինչև անգամ այդպէս էլ լինէր, ինչպէս դուք էք կարծում, ասաց նա, ես դարձեալ չեմ իմանում, թէ թնչն է արտօնութիւն տալիս ձեզ ինձանից հաշիւ պահանջելու: Ես ոչ ոքի հետ կապ չունիմ և ինքս եմ իմ գլխի տէրը: — Նա վեր կացաւ իսկոյն և զայրացած դուրս գնաց սենեակից:

Սրդէն բաւականին մութն էր: Երբ յետ դարձան տուն, տիկին Մօրտօնն արդէն անկողին մտած ու քնած էր: Լիւսին նստաւ կրակարանի դիմաց: Ստէվարտը խոցել էր նորա սիրտը: — Ես նորան իրաւունք չեմ տուած նախանձելու իմ վերայ, ասում էր օրիորդն ինքն իրան: Յետոյ ինչո՞ւ է արհամարհանքով խօսում Սէլիմի վերայ: Լիւսին խոստովանելու էր ինքն իրան, որ անտարբեր չէր մնացել քրդի հրապուրանքներին, ինչպէս ասում էր իւր հօրեղբօր որդին և թէ Ստէվարտի այդ արհամարհանքի մի մասն էլ իրան էր դիպչում:

Մինչդեռ Լիւսին տխրութեամբ նայում էր ցախերի խուրձից վեր վազող կրակի ալիքներին, դուռը բացուեցաւ. ներս եկողը Փրանչիկն էր: Սա տեսնելով, որ Լիւսին խոր մըտածմունքի մէջ թաղուած է, չըկամեցաւ նորան խանդարել: Նստաւ օրիորդի ոտքի տակին և լուռ ու մունջ սպասեց, մինչև Լիւսին իմացաւ նորա ներկայութիւնը: — Գու աշտեղ ես եղել, ասաց օրիորդը Փրանչիկին: Լիւսին թեթեւացաւ, մատաղ քրդուհուն իւր մօտ տեսնելով: Երեխան հանում էր նորան իւր առանձնութիւնից. տփառ հրանից և ուրիշներից, օրիորդ Բլանդըմէրին տաժանելի էր թըվում այդ առանձնութիւնը, որի մէջ մղուած էր իւր տխուր մտածմունքներով:

Մի սքանչելի արարած էր Փրանչիկը, աշուշ, գորովալից ու երկչոտ, զարմացնում էր բիրտ լեռնականներին, որոնց մէջ նա ծնել էր բախտի բերմամբ: Ստէպ ստէպ հաղում էր, և հարցնում էին, թէ նորա մատղաշ կուրծքը ինչպէս կարող էր ծծել սարի խիտ օգը: Դեռ աւելի փոքրութեան ժամանակն էլ չէր մասնակցում իւր հասակակից երեխաների աղմկազույ խաղերին, իսկ հիմա չէին կարողանում գուշակել, թէ նա թնչ էր մտածում արդեօք երկար ժամերով նստած մի ժայռի վե-

րայ, մտախոհ աչքով դիտելով սարերի գազաթ-
ների ոլորմուր եզերքները, որոնք հասնում
էին երկնքի մօտ որպէս անհունութեան ա-
փունքը կազմելով:

Գլուխը դրեց Լիւսիի ծնկներին և երկու-
սով սկսան խօսիլ: Այդպէս անցկացրին գիշե-
րուայ մեծ մասը: Փրանջիկը, որին իւր մայ-
րը չէր փաշտել երբէք, համարելով նորան
փոքր ինչ խենդամիտ, անասելի հաճոյք էր
գտնում այդ խօսակցութիւնների մէջ: Նա չէր
կարող իւր մասին շատ տեղեկութիւններ տալ
իւր նոր բարեկամուհուն, ըստ որում դեռ
անգէտ էր այդ կողմանէ, միայն սիրտը լցուած
էր և հարկաւոր էր բաց անել: Երբէք հեռա-
ցած չլինելով իւր լեռներից, չճանաչելով ան-
գամ մերձակայ քաղաքները, չէր կարող գան-
գատուել ճակատագրից և ոչ աւելի լաւին
բաղձալ, միակ իւր քեռին էր այն էակը, ո-
րին արգարե սիրում էր, և բնազդամբ իմա-
նում էր, թէ կան ուրիշ տեղերում աւելի
քաղցր երկիրներ, քան թէ իւր ծննդավայրի
երկիրն է: Կը ցանկար անշուշտ Լիւսիի հետ
գնալ, և սաստիկ տրտմում էր, մտածելով,
որ շուտով բաժանուելու է նորանից: Յետոյ
խօսում էր քեռու մասին, թէ նա ինչքան ու-
զում և սիրում էր իրան, երբէք չէր ասել

նորան, թէ ջադուները (կախարդները) վիճակ
էին ձգել փոքրիկ Փրանիկ վերայ: Վերջապէս
սկսաւ լաց լինել հեկեկալով: Լիւսիի հարցրեց
լացի պատճառը, բայց Փրանջիկը չբարոզա-
ցաւ ասել, որովհետեւ ինքն էլ չըզիտէր: Օ-
րիորդ Բլանդըմէրը պարկեցրեց նորան իւր
մօտ անկողնի վերայ և աշխատեց հանգստաց-
նել նորա սիրտը, քիչ քիչ ցամաքեցան Փրան-
ջիկի արտասուքները և քուն մտաւ իւր բա-
րեկամուհու գրկի մէջ երեսայի նման:

Այդ բոլէին օրիորդ Բլանդըմէրին թը-
ւում էր, թէ բախտ բաժանողը սխալուել է
իրան վիճակ տալու ժամանակ, ինչպէս վատ
էր ընտրել նաև Փրանջիկին: Ինքը շատ սի-
րով կըկարողանար ապրել այդ վայրենի գա-
ւառի մէջ, որի վսեմ ու խիստ հորիզոններն ու
սաստիկ հակադրութիւնները մօգում էին նո-
րա եռանդոտ ու միանգամայն լուրջ բնաւո-
րութեան ցնորքները: Նա մտածում էր, թէ
ինքը կըկարողանայ գտնել այդտեղ ներքին
բազմաթիւ հաճոյքներ, որոնք մի աւելի քա-
ղաքակրթութեամբ չըջանում գուցէ թէ պակա-
սէին իրանից: Գալով հովուական կեանքի պար-
զութեանը, որ կարող էր մի ալլ եւրոպացու-
հու զարհուրեցնել, ինքն առանց ցաւելու
կընտելանար նորան:

Տեսաւ, որ քունը չի տանում, վեր առաւ թարէքից նարգիլէն որ յատկապէս իւր համար էր պատրաստուած: Նարգիլէի թամբաքին մի անուշահոտ խոտ է, չունի մեր ծրխախոտի դառնութիւնը. դա շատ դուր է գալիս արեւելքում բնակող կանանցը, նոյն իսկ ֆրանկուհիներին, և Լիւսին Դաւրէթում սովորութիւն էր արել ծխելը: Միայն ալդ թամբաքուի տերւենքը դիպուածաբար խառն էին փոքր ինչ ամփոնով: Այնքան չկար թէև, որ բոլորովին հարբեցնէր օրիորդին, բայց որքան էլ որ տկար լինէր, չէր կարող անհետ անցնիլ: Դորա թմրեցուցիչ ներգործութեան տակ օրիորդի մտքերն սկսան մի տեսակ ազատութիւն ու թեթևութիւն ստանալ, ու թռան, վերացան գէպի ցնորքների աշխարհքը: Աչքերըն անթարթ լարած գէպի առաստաղի գերանների նուրբ կտրուածքները, որոնք կիսաբորբոք կրակի վերջին նշույլներով ոսկեզօծուած էին, սկսաւ արթնութեան մէջ մի երազ տեսնել, որ քնի մէջ տեսած երազներից աւելի արկածալից էր: Նա երևակալում էր, որ ինքը նոյն բնակարանի տիրուհին էր, որ իւր կեանքը այնուհետև պիտի անցնէր այն գետնափոր մեծ բնակարանների, ձմեռնալին աշխատանքների ու ամառնալին երկար ամիսներ-

րի թափառաշրջիկ հովուականութեան մէջ: Իւր հայրենակից տիկին Եսթէր Ստանհօփի նրման ինքն էլ այն ցեղերի թագուհին կրլինէր: Ֆրանջիկն իրան աղջիկ կրդառնար, և նա որ իւր ազատարարն էր եղել, շնորհակալ պիտի լինէր իրանից, որ ինքն էլ իւր կողմից ազատելու էր նորան այն ցաւից, որի դէմ նոյն երկրի աղջիկներն ամենեւին գեղ չունէին: Այս վերացական մտքերը այնպէս էին լաջորդում միմեանց, ինչպէս դանդաղաճօճ ու փրփրած ալիքները մէկ մէկի լետեկ ամփոնին զարկուելով խորտակում են ու անհետ կորչում:

Կրակն արդէն հանգչելու վերայ էր. Լիւսին վեր կացաւ որ սաստկացնէ, բայց զգաց, որ գլուխը ծանրացել է: — Սենեակումս օդ չըկայ, ասաց ինքն իրան: — Գնաց դուռը բաց արաւ: Լուռ գիշերի մէջ լսվում էր պահապան շների հաչոցը, որոնք վազվզում էին ոչխարազոմի չորս կողմով: Լիւսին տեսնում էր ձմեռուած հեղ տեսարանը որպէս մի ամպի միջով, միայն մանր և փոքր ինչ աղօտ աստղերը կարծես սովորականից աւելի քաղցր մըթնորոտի մէջ էին փայլփլում: Լուսնեակի լուսով նշմարեց մի ստուեր, որ շրջում էր ձիւնի մէջ բարձր դռների վերայ. կարծեց թէ Սէլիմ Աղան էր: Եւ լիրաւի նա էր: Օտարու-

Հուն ճանաչելուց յետոյ Սէլիմը երկու ժամ քուն չունէր։ Մօտենալով Լիւսիի բնակարանին, կամենում էր հեռացնել միտքը իրան սաստիկ գրաւող մտատանջութիւններից։ Նա տեսաւ օրիորդ Բլանդըմէրին, որ ուրուականի նման թիկնած էր դրան երկու կողմը զըտնուող սիւններից մէկի վերայ։ Քուրդը չէր կարող ենթադրել, որ նա նոյն ինքն լինէր, որին գտնում էր այնտեղ, դուրսը, այդ ժամին։ Նա առաջ կարծեց, որ իւր ցեղի նախապապերից մէկը գերեզմանից վեր է կացել եկել, որ դարձեալ տեսնէ այն տեղերը, ուր անց էր կացրել իւր երիտասարդութեան օրերը։ Ուրուականի պատահիլը կենդանի մարդու համար մերձաւոր մահուան նշան է, այսու ամենայնիւ այս երևոյթը չսարսափեցրեց Սէլիմին. նորան թվում էր, թէ այդ անդրգերեզմանական պատգամաւորը եկել է, որ աւետէ նորան իւր համար անտանելի դարձած տանջանքի վախճանը։ Սէլիմը կանգ առաւ և սպասեց։ Աղայի անակնկալ ներկայութիւնը Լիւսիի համար իւր երազի շարունակութիւնն էր. նա թողեց սիւնը, գիշերաշրջիկի պէս անցաւ փոքր փողոցից և գնաց ուղիղ դէպի նա։ Լուսնեակի լուսով Սէլիմը որոշեց ճանապարհորդ կինարմատի կերպարանքը, բայց այդ

կերպարանքը այնքան օտարոտի երևաց իրան, որ ալդպէս բան երբէք չէր տեսել։ Աղջիկը ձեռքը գլուխը տարաւ և գողգողաց. մէկ թըռչելով հասաւ քուրդը և նորան իւր թևերի մէջ առաւ։ Զգալով երիտասարդ աղջկայ սրբաւորութիւնը իւր կուրծքի վերայ, քուրդն աւելի սոսկաց, որքան չէր սոսկացել մի ուրուի հետ դէմ ու դէմ խօսելիս։ Քրդերին յայտնի ծանօթ բան է, որ մեռելները սիրում են դուրս գալ գերեզմանի նեղ բանտից, բայց այդ կենդանի հոգու կոչումը, Լիւսիի նման մի մեծարելի, ազնիւ ու ցրտասարսուռ ֆրանկուհու կոչումը — ահա դա մի հրաշք է, որ վեր է ամենաջերմ սիրոյ կարողութիւնից։ Միւս կողմից այն ահագին խոշորացած աչքերը, օտարուհու կուրծքը բաբախեցնող այն սոսկումները ցոյց էին տալիս, որ նա ենթարկուել է մի անբացատրելի ու խորհրդաւոր ներդործութեան։ Նա լուռ էր և ճակատը կոթնեցնում էր արդուրահմանլու ուսի վերայ։ Սէլիմը վալը ծոցը գլուխը դէպի նորան, և, գուցէ առանց իսկ իւր ուղեւուն, շրթութունքները համբուրեցին Բլանդըմէր օրիորդի դժգոյն ալտը։ Սոսկաց նա այդ շօշափումից, դոյն իսկ ժամին մի պաղ քամի փչեց գիւղի վերայով, այն պաղ պաղ քամիներից,

որոնք յագեցած են ձիւների խոնաւութեամբ: Լիւսին արթնացաւ. սլաղ հովը փոքր առ փոքրը զովացրեց նորա ճակատը և հանդարտեցրեց ջլալին յուզմունքը, որ յառաջացել էր ավիոնից: Զարհուրեցաւ օրիորդը, ինքն իրան գտնելով քրդի գրկում, և հրեց նորան սաստկութեամբ: Բոլոր անցածի լիշատակը միտքը բերեց, բայց դեռ չէր հասկանում, թէ կրակարանի մօտ սկսուած տարտամ ցնորքները ինչպէս էին բերել նորան մինչև այդտեղ: Նա մի քանի րոպէ կանգնած մնաց Սէլիմի գէմ, առանց խօսելու, յետոյ ասաց նորան. — Ես քեզ շատ զարմանալի եմ երևում. ես ինքս էլ եմ զարմանում այստեղ լինելուս համար: Սենեակիս օդի սաստիկ տաքութիւնը ինձ նեղացրեց, ուզեցի մի րոպէ դրսումը շունչ քաշել, բայց ցուրտն ինձ առաւ. ես ուշաթափ կընկնէի ձիւնի մէջ, եթէ դուք այստեղ հանդիպած չըլինէիք ինձ օգնութիւն հասնելու: Հիմա լաւ եմ:

Լիւսին եկաւ տուն մտաւ: Երբ դուռը հետ դրուեցաւ, նա յուզուած զգաց ինքն իրան, մի մեծ վտանգից նոր ազատուած մարդու նման: — Ահ, ասաց նա կամացուկ, անցնելով իւր պառաւ ընկերուհու առջևից, — չը գիտես դու, թէ քնչ լիմարի ես մեծացրել: —

Սենեակի օդը լիքն էր տարօրինակ շոգիներով, որոնք թամբաքուռ շոգիներին աւելի ազդու էին: Լիւսին ճանաչեց ավիոնի յատկական հոտը և բոլոր անցքը պարզուեցաւ իրան: Կրակըն արծարծեց և մի րոպէսչափ բաց արաւ թղթէ դռնակը, որ լուսամտի տեղ էր բռնում:

Օրիորդ Բլանդմէրը երեկոյեան անցքի մանրամասնութիւնքը մտաբերելով, խնայ կերպով դատեց ինքն իրան: Մեղադրեց իրան իւր անխոհեմ ցնորքների համար, անգուլթ գտաւ ինքն իրան քրդի սիրոյ և իւր հօրեղբօր որդու բարեսրտութեան հետ խաղալուն համար: Թափառական կեանքի գէպը, որ մի րոպէ իրան խելքից հանել էր, աչքին ատելի ու ալլանդակ երևեցաւ, ո՞վ գիտէ մինչև ուր կը տանէր նորան, եթէ նարգիլէի մէջ եղած ավիոնը փոքր ինչ աւելի լինէր, եթէ ձմեռնալին քամու շունչը չըցրուէր նորա հարբեցութիւնը: Նա ալլ ևս ուրիշ բան չէր մտածում, ալլ միայն շուտով հեռանալ քրդի գիւղից, ինչպէս հեռանում են անդունդի եղերքից:

Փրանջիկը հանգիստ քնած էր, բայց մի արտասուքի կաթիլ կախուած էր նորա աչքի արտաանունքի վերայ, Լիւսին մի համբուրով ցամաքացրեց այդ արտասուքը. յետոյ չո-

քելով նորա անկողնու մօտ, կատարեց իւր երեկոյեան աղօթքը: Աղօթքի մէջ բարեմաղթութիւն էր անում իւր փոքրիկ ընկերուհու համար, որից շուտով բաժանուելու էր, և որ այսուհետեւ մենակ մնացած, ընկնելու էր ճակատագրի քմահաճութիւնների ձեռքը, որ խաղ է անում մարդկանց կեանքի հետ այնպէս, ինչպէս քամին վայր ընկած տերևների հետ: Աղօթքը վերջացնելով, պարկեց Փրանջիկի մօտ. նոցա ոսկեթել մագերը իրար հետ խառնուեցան բարձի վերայ, և սենեակի մէջ ուրիշ այլ ոչինչ չըլսուեցաւ, բայց եթէ կրակարանի մօտքի մէջ ծածկուած ճպուռի ճռճոցը:

IV.

Միւս առաւօտը, երբ Բլանդրմէրը հանդիպեցաւ Ստէվարտին, մեկնեց նորան իւր ձեռքը:—Ներեցէք ինձ, ասաց օրիորդը, ես անիրաւացի վարուեցայ ձեզ հետ, և շատ ափսոսում եմ: Ես վատ բնաւորութիւն ունիմ, կաշխատեմ, որ ապագայում դուք սակաւ նըշմարէք այդ: Այլ ևս չենք խօսիլ այս բանի մասին, այնպէս չէ: Եւ ահա առաջին բաւականութիւնը ձեզ տալու համար, ճանապարհ ընկնինք վաղը:

Աբգուրահամանլուց Էրզուրում, կարավանով, երկու օրուայ ճանապարհ է, բայց յատկապէս այս ճանապարհորդութեան համար ընտրած ձիաները, որ դիմացկուն անասուններ էին, հանգստացել էին և կարելի էր առանց մեծ դժուարութեան այս տարածութիւնը մէկ օրում անցնել: Վճուրեցաւ որ միւս օրը, արեգակը ծագելուց առաջ, ճանապարհ ընկնին: Լիւսին յանձն առաւ այս որոշումը Սէլիմին յայտնել:—Իմ հօրեղբօր որդին, ասաց նա, ստիպուած է շուտով Եւրոպա վերադառնալ: Ես ևս կարծում եմ լաւ չէի անիլ, եթէ աւելի երկար մնայի այսպիսի ցուրտ երկրում ինչպիսի է Հայաստանը: Ինքներդ կարող էիք տեսնել, որ ես տկար էի, ես վախենում եմ, որ եթէ երեկուայ ջղային հիւանդութիւնս կրկնուի, դա վատ հետեւանքներ կունենայ:

Քուրդը որ չէր սպասում այդպիսի յանկարծական վերադարձի, զգաց իւր սրտի թուլանալը, բայց արտաքուստ ոչինչ ցոյց չտուաւ:—Ձեր ցանկութիւնը կրկատարուի, պատասխանեց նա. ես պատուէր կտամ, որ ամեն բան պատրաստուի վաղ առաւօտեան համար:

Օրը տխուր անցկացաւ. Փրանջիկը այլ ևս չէր հեռանում օրիորդ Բլանդրմէրից և

Հագիւ բռնում էր լացը: Լիէտէնանը ուզեց Սբգուրահամանլիների ցեղին թողնել իւր յիշատակը. նա առատ վարձատրում էր ամենաթեթեւ ծառայութիւններն անգամ: Մի կողմ քաջեց կոյր երգչին և նորա երկու բուռը ոսկի մէճիգիներով լցրեց: Սաաղքատ և հսկարտ, իբրև մի բանաստեղծ, ընդունեց այդ առատաձեռնութիւնը նոյն կերպով, ինչպէս այետացի Գիմոգոկոսը թագաւորի պարգևներն էր ընդունում: — Քու պատուիդ համար ես մի երգ կը յօրինեմ, ասաց նա, ու քու անունդ երկար ժամանակ կենդանի կըմնայ Սբգուրահամանլիների օրգոց մէջ:

Օրիորդ Բլանդըմէրը ամբողջ գիշերը չքնեց: Առաւօտեան ժամը չորսին նա և տիրուհի Մօրտօնը վեր կացան ու պատրաստուեցան երթալու: Երբ որ նոքա տանից դուրս եկան, կարծում էին, որ դրան առաջ ձիաներ և ձիապաններ կգտնեն. գօրա փոխարէն նոքա տեսան, որ բոլոր գիւղը ոտքի է կանգնած. նոցա առաջ ամենամեծ շփոթման պատկեր էր ներկայանում: — Ինչ է պատահել, հարցրին նոքա Ստէվարտին, նշմարելով նորան աղջամղջի աղօտ լուսովը:

— Քուրդերը մեծ յուզման մէջ են, պատասխանեց զինուորականը: Աղան անհետացել

է և կէս ժամ է, որ անօգուտ փնտրում են նորան:

Օտարականները շուտով իմացան, որ երբ Սէլիմի ծառաները գնացել են իրան տիրոջը իմաց անելու, որ հիւրերի գնալու ժամը մօտեցել է, նորա սենեակը դատարկ են գտել: Իւր սիրական ձին գոմումը չէր, գէնքերն էլ իրանց սովորական տեղումը չէին կախ արած: Յաճախ պատահել էր, որ լանկարձակ արշաւանք գնայ կամ ճանապարհ ընկնի, բայց այդ դէպքում նա միշտ հետն էր առնում մի քանի մարդ և իւր մտադրութիւնը առաջուց յայտնում էր քրոջը. այս անգամ նա ոչինչ չէր արել: Այդպիսի անսպասելի գնալը անբացատրելի բան էր թվում և եթէ քրդերին դեռ խռովութեան մէջ չէր ձգում, գոնեա շատ էր զարմացնում նոցա:

Օրը շուտ բացուեցաւ. ձիւնի վերայ կարելի էր ձիու ոտքերի հետքերը տեսնել: Հետքը տանում էր դէպի հարաւ-արեւելք, այսինքն Պարսկաստանի ճանապարհի կողմը: Շատ մարդիկ ձի նստեցին աղային հասնելու համար: Անգլիացիները չը կամեցան թողնել գիւղը, առանց մի օրոշ բան իմանալու իւրեանց հիւրընկալ բուրդի մասին և մնացին գիւղում լուռ սպասելով: Օրիորդ Բլանդըմէրը կրկին

մտել էր սենեակը. կիսաբաց լուսամտից նա լուռ մտնում էր անց ու դարձ անողների խօսակցութիւնը. նա անկատար կերպով էր հասկանում, միայն այնքանը հաստատ երևեցաւ նորան, թէ օտարականների մեղն էին համարում այն պատահարը որ ցեղի բոլոր մարդկանց շփոթում էր: Անատոլու բնակիչները շատ անգամ ամենաանսովոր երևոյթները ֆրանկների կախարհութիւններին են վերագրում: Մի նախազգացմունք ասում էր Լիւսին, որ քուրդները կիսով չափ էին միայն սխալվում. նա վախենում էր որ գուցէ Արքուրահամայնիների գլխաւորը դեռ սիրոյ ազդեցութեան տակն է և չլինի թէ նա մի յուսահատ որոշումն է արել: Նա այնքան էր ճանաչում արեւելքը, որ չէր ենթադրում, թէ նա ուզեանար զրկել իւրեան անտանելի դարձած կեանքից. բայց ով է կարող ասել, թէ ինչ խենդութիւններ կարող է գործել մարդ կրքերի ազդեցութեան ներքոյ:

Սակայն երեկոն հասաւ և ոչինչ նոր բան չիմացուեցաւ: Լիւսին գիշերուայ մեծ մասը անցկացրեց միսթարելով Փրանջիկին, որ չբեկտէր թէ ինչն է իրան աւելի տրամեցնում՝ բարեկամուհու երթումը, թէ ազալի աներեւութանալը: Երբ օրը լուսացաւ, ձիաւորները

դեռ յետ չէին եկել: Կարավանը այլ ևս չէր կարող իւր գնալը յետ ձգել. որոշեցին, որ խօսոյն ճանապարհ ընկնին. միայն որովհետեւ օտարականները մի քանի օր Երզրումում պիտի մնային, խնդրեցին գլխաւորի քրոջից, որ երբ ինքը տեղեկութիւններ ստանայ ազալի մասին, մի մարդ ուղարկէ իրանց լուր հասցնելու: Լիւսին իւր մնաս բարովն արաւ անմիջեմար Փրանջիկին, որին նա իբրեւ լիշատակ՝ մի բիւրեղի ապարանջան թողեց, որ իբրեւ ընծայ ստացել էր Պաւլեթումը փոխարքայի կնոջից. ցեղիկմարդիկներից մի խումբ ճանապարհ ձգեց ամբողջ ժամ օտարականներին, թէ և գիւղի գիտունները նոցա կախարդ էին համարում:

Առանց մի արգելքի պատահելու՝ գեղեցիկ եղանակով անցան ճանապարհը: Երրորդ օրուայ առաւօտը կարավանը դուրս եկաւ մի նեղ կիրճից՝ իւր առաջը երկրի ահագին տարածութիւն տեսնելով: Պա մի մեծ դաշտ էր, ծովի աւազանի նման, որի ալիքները ցամաքած էին: Լեռները շրջապատարանի ձևով, մի անհուն կրկեսի աստիճանների պէս գետեղուած, շրջապատում էին դաշտը ամեն կողմից. սրածայր բարձր գագաթներ այստեղ այնտեղ վեր էին բարձրանում ստորին գագաթների սղոցաձև գծերից: Պաշտը ձիւնով ծած-

կուած էր. սև սև կէտէր, որոնցից ծուխ էր բարձրանում, ցոյց էին տալիս բազմաթիւ գիւղերի տեղերը: Հեռաւորութեան մէջ վերջին լեռների կողքում նշմարվում էր մի աւելի լայն սև բիծ. դա Կրգուրումն էր: Նրջապատուած ձիւնի ահագին շերտերով, որ արեգակը վարդակապոյտ գոյներով էր ներկում, կիսաքողաւորուած մի թեթև մշուշով, որի միջից դուրս էին ցցվում մինարէթների ծալքերը: Կրգրումը երևում էր իբրև այն ցրնորական քաղաքներից մէկը, որ կախուած են երկնքի ու երկրի մէջ տեղ և դեւերի (genies) բնակարաններ են համարվում:

Կրգրումը համարեա՛ արդէն Նւրուպան էր. բայց որքան էլ որ երջանիկ եղաւ օրիորդ Բըլանգըմէրը քաղաքակրթուած երկրներին մօտիկ գտնուելով, այսուամենայնիւ ծանր էր թվում նորան շարունակել ճանապարհորդութիւնը, առանց տեղեկութիւն ստանալու իւր լեռնական հիւրընկալի մասին. սակայն օրեր անցան, իսկ խոստացած լուրը չեկաւ: Պէտք էր երթալ Տրապիզոն ու այնտեղից անցնել Կօնստանդնուպօլիս: Այս վերջին քաղաքում անգլիացի ճանապարհորդները բաժանուեցան Տիգրան Էֆէնդուց. իսկ տասնևհինգ օրից յետոյ հասան Լօնդօն:

Անցաւ մի տարի: Լիւսին որ պսակուել էր Ստէփարտի հետ, նստած էր Ուէստմօրլանդի ամրոցի սենեակներից մէկի պատուհանի առաջ: Կրկին ձմեռն էր. ծառաստանի հողաբլուրները, դաշտերն ու սառած լիճը անհետացել էին ձիւնի տակ: Այս պատկերը միտքը բերեց նորան Հայաստանի միայնութիւնները:

Տիկնոջը մի նամակ բերին, որ ծածկուած էր փօստալի բազմադունի նշաններով. նա կտրեց կնիքը, որ արաբական տառերով Տիգրան Էֆէնդու անուան սկզբնատառերն էր ներկայացնում, ու կարդաց հետևեալը.

«Կօնստանդնուպօլիս. 26 հոկտեմբեր, 1861.

«Տիկին, դուք յանձնեցիք ինձ, որ լուր հաղորդեմ Ձեզ մեր Քուրդի Լեռան բարեկամների մասին. ներեցէք, խնդրեմ, եթէ այդ լուրերը ուշ են հասնում ձեզ. աչքի առաջ ունենալով, որ զժուարին է Պօլսում իմանալ, թէ ինչ է անց կենում Արգուրահամանի: Ահա նորերումս ինչ լսեցի Քուրդստանից եկող մի ճանապարհորդից:

«Սէլիմ աղան այլ ևս չի երևացել իւր երկրում. յետևից գնացող ձիււորները հետքը կորցրել են Պարսկաստանի սահմանների վերայ, և շատ ամիսներ ոչինչ չեն լսել նորա մասին: Այս տարուայ սկզբում համբաւ

էր տարածուել, իբր թէ Սէլիմ աղան գնացել է Խորասանի սահմանների վերայ բնակութիւն հաստատած քրդերի մօտ. վերջապէս, կայ մի քանի ժամանակ, որ մի դէրվիշ ճանապարհորդ, որ Մէշէդիցն է եկել, պատմել է, թէ Սէլիմ աղան Կարմիր Աւազ անապատի Ուզբէկ քրդերի դէմ կռուելիս՝ դիտմամբ սպանել է տուել իւր գլուխը: Նորա կողմից այդպիսի մի տարօրինակ որոշման առիթները անյայտ են. իւրայինները ասում են, որ այս բոլորի մէջ կախարդութիւն կայ. ինչ որ կրկերարեւրի ինձ, ես ոչինչ որոշ եմ թաղարութիւն անել չեմ կարող:

«Արդուրահմանլիւմ մի բարեկամ էիք թողել, որ անդադար խօսում էր ձեր մասին, այն է մատաղ Ֆրանջիկին. դժբախտաբար խեղճ երեխան ձմեռուայ սկզբում հիւանդացել է: Նա միշտ տկար առողջութիւն ունէր. քեռու անյայտանալու ցան էլ օդի խտնութիւնից նուազ ներդործութիւն չի արել վերան, և նա մեռել է զեռ դարունը չհասած: Նա խնդրել է իւր մօրը, որ ձեր ընծայած ապարանջանով թաղէ նորան»:

— Խեղճ Ֆրանջիկ. խեղճ Սէլիմ. բացադանչեց Լիւսին, նամակը ձեռքից վայր ձգելով, նա երկար ժամանակ պատուհանի մօտ

կանգնած մնաց, միւսնոյն առարկայից մի ընկէ իւր միտքը չդարձնելով, իւր աչքը չվերացնելով ձմեռուայ այն տեսարանից, որ քուրդի երկրի տեսարանի էր նման: Զիւնի մէջ միակ դալարը՝ դաշտի վարի կողմը կղզիացած գերեզմանատան դալարին էր: Այդ նոճիները կրկին նորա միտքը բերին պարսիկ բանաստեղծի մեղամաղձիկ տողերը. սոքա երգում էին իւր ականջի մէջ, ինչպէս տխրուած մի մնաս բարով: Այդ օրից սկսած՝ Լիւսին յաճախ մտածում էր այն երկու գերեզմանների մասին, ուր ննջում էին Արեւելքի խորքերում նոքա, որոնք սիրել էին նորան:

Բ.

Թարգմանոթիւնները.

- 11 Հաւատարմութիւնն ամեն արգելքների
յաղթում է. Փ. Հոֆմանի. 1877 . — 40
- 12 Խաւարից դէպի լոյս. Փ. Հոֆմանի.
1877 — 40
- 13 Դօն Քիչօտ լամանշեցի Մ. Սէրվանտէսի
1878 (սպառուած) — 70
- 14 Գէորգ Ռոյլէստօն, վէպ 1879 . — 60
- 15 Երրորդ ոսկի, առակ Լակիդէի (պարեա-
տրուած Ս. Պ. Ֆրէօրենլեան ընկ. կող-
մից) ք. տպ. 1893 — 10
- 16 Ռօբինզօն (Տրատ. Թիֆլիսի տպագր.
ընկերութեան) 1881 — 60
- 17 Չէստէրտօնի ժառանգը, պատկ, 1882 1 —
- 18 Ակաէա, տ. Սիսոեվայի 1885 . . . — 50
- 19 Եան Էրնստ Սմօլեար Ն. Եանչուկի 1885 — 20
- 20 Արծուի մտածմունքը. պրօֆ. Մ. Բոգ-
դանովի 1892 — 05
- 21 Գիւղի սուրբը, Սվետոպօլկ Չէլի, 1892 — 10
- 22 Կեանքի գպրօցը, Դիկկէնսի 1893 . 1 —

Գ.

Հրատարակոթիւնները.

- 1 Իս. Յարութիւնեան. Հայոց գիրը 1893 1 50
- 2 Իշխ. Կ. Բեհրուլեան. Ծուխ 1893 — 15
- 3 Ռանգարէ. Էմաէ. վէպ. Թարգմանու-
թիւն Յ. Լալայեանց 1893 . . . — 25
- 4 Ալբեր Լյնօ. Քուրդի լեառն. Թարգ.
1894 — 25

Գ.

Մեզ մօտ է ամբողջ պահեստը հետևեալ
գրքերի.

- 1 Խուլ Խաչիկ, պատմական վէպիկ Բամա-
լեանց Ս. 1894 — 25
- 2 Փերիզադէի երգը. Փօքր Ասիայի կեան-
քից, թարգմ. Յ. Լալայեանց 1894 — 25
- 3 Ղարիբ Մշեցի, պատկեր տաճկահայերի
ներկայ կեանքից 1894 — 10
- 4 Հոսթալէյ, Տարերբընական գիտութեանց.
թարգմ. Իս. Յարութիւնեանց 1894 — 40

ԲԱՅՈՒՐԱԾ Է ԲԱԺԱՆՈՐԴԱԳՐՈՒԹԻՒՆ

Գ Ի Ի Ա Ն

ՀԱՅՈՑ ՊԱՏՄՈՒԹԵԱՆ

ԺԱՂՈՎԱԾՈՒԹՅՈՒՆ

Դ. և Ե. գրքերի համար, որոնք իր պարտականեան
յազմամբիս պատմական գրագրութիւններ լինելու
ժամ պարտի:

Խրատարանչիս դիպքը յաղկացած կիսնի 12
մեծադիր թերթից.

Երկու գրքի ըստմանորդագինն է 3 ռ.: Առա-
ջին գիրքը մամուլի տակ կը մտնի հէնց որ
ըստմանորդների թիւը 200-ի կը հասնի:

Ժամեթ: Ա. Բ. և Գ. գրքերը տպուած են և արժեն
9 ռ. բոլոր 5 գրքերը ստանալ ջանկացողը վճարում է
10 ռ.:

Հասցեն. — Տփլիս, ԳԻՒՏ ԲԱՀ. ԱՂԱՆԵԱՆՑ
Կարելի է գիմել և ԿԵՆՏՐՈՆԱԿԱՆ ԳՐԱՎԱՃԱ-
ՌԱՆՈՑԸ.

ԳԻՆՆ Է 25 ԿՈՂԵԿ

1671

10 13

